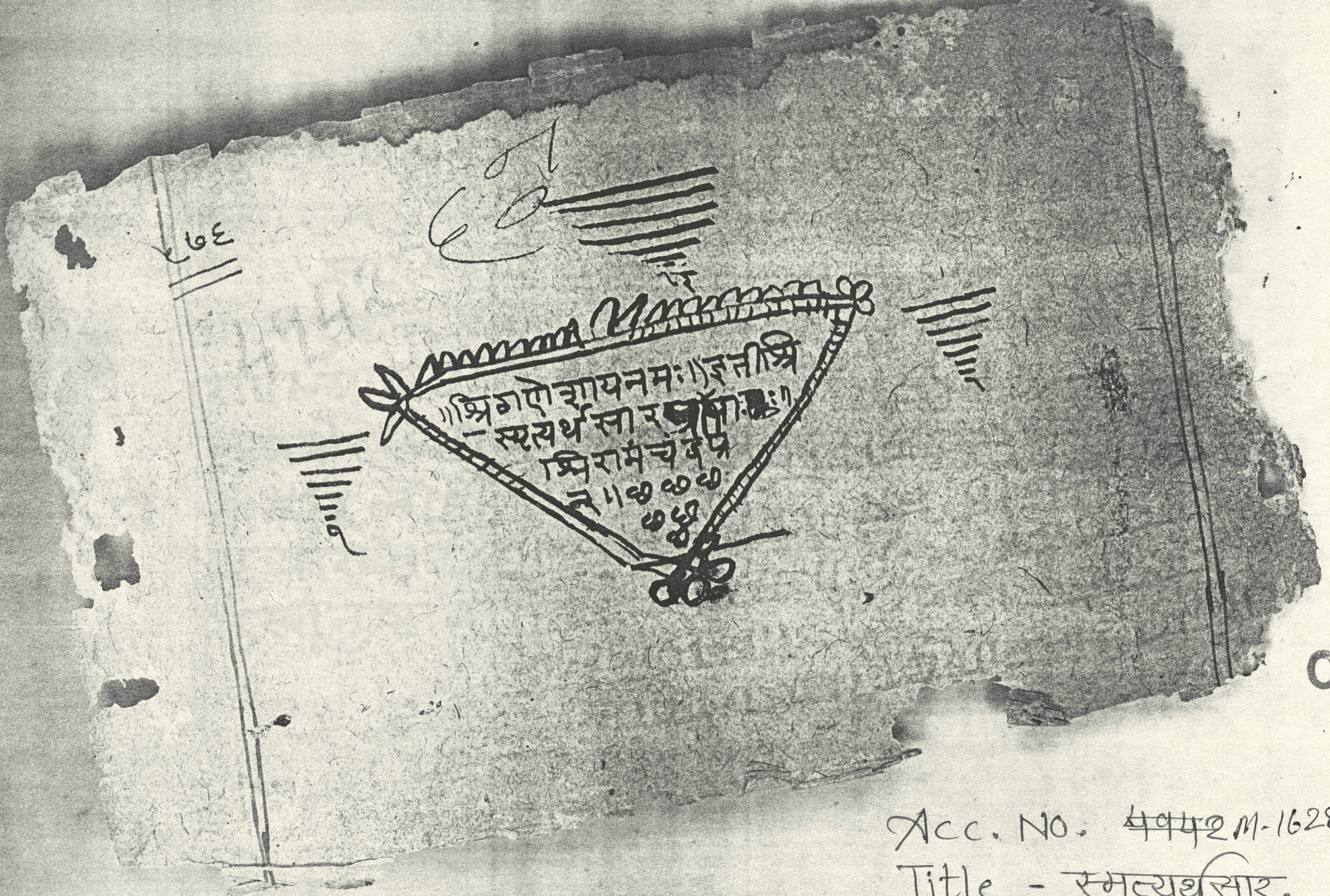

कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

७६

॥श्रीगणेशायनमः॥इतीश्री

स्मृत्यर्थसार

श्रीरामचंद्र

Acc. No. ~~५५५२~~ M-1628

Title - स्मृत्यर्थसार

Author - श्रीकण्ठ (श्रीधर ?)

Date - ?

Subject - धर्मशास्त्र

folio - 64.

Xerox - 128.

1

श्रीगणेशायनमः ॥ गणेशब्रह्मविष्णुशान्वाग्देवीमालो
कुमारान्ग्रहान् ॥ दुर्गामन्वादिकांवेदव्याख्यातृश्च स
दागुरून् ॥ श्रीःकंठःश्रीकराचार्याद्यैः श्रुतिस्मृपुराण
गैः ॥ स्मृतिशास्त्रेष्वनेकेषु विप्रकीर्णेष्वनेकधा
॥ अनुष्ठानोपकारार्थं स्मृतिक्षिसंप्रयत्नतः ॥ पु
राणंन्यायमीमांसांगवेदैः प्रपूरितं ॥ कामधे
नुप्रदीसेध्वौकल्पवृक्षलतादिषु ॥ शंभुरुद्रविड
कैकौरल्लोल्लटाद्यैर्भाषितं ॥ मन्वाद्यनेकस्मृति
षुव्याख्यात प्रतिपादितं ॥ स्मृत्यर्थसारंवक्ष्यामि
सुखानुष्ठानसिद्धये ॥ प्राचींदिशंमनुक्तोम्यादु

दा

॥१॥

क्षिचीशान दिकूतथा ।। तिष्ठत्वंप्रहृतानुक्तावासीन
त्वंचकर्मसु ।। कर्त्रनागामनुक्तौलुदक्षिणांगंभवेत
था ।। कुत्सितेवामहस्तंस्यात् दक्षिणस्यादकुत्सिते ।
यज्ञोपवीतिनांकार्यंसर्वकर्मप्रदक्षिणं ।। नमः प्र
सादात्सत्योक्यतपसास्नानकर्मणा ।। आसाचाम
नःशुद्धिंकृत्वाकर्मसमाचरेत् ।। कर्मयथाकृतं
ज्ञात्वातावदेवपुनश्चरेत् ।। प्रधानस्याक्रिया
यांतुसांगतत् क्रियतेपुनः ।। तदंगाकरणेकुर्या
न प्रायश्चित्तंनकर्मकृत् ।। प्रभुःप्रथमकल्पस्य
योनुकल्पेनुवर्तयेत् ।। सनाप्नोतिफलंतस्यपाव
त्रैतिष्ठतिस्मृतिः ।। कर्मणामर्नामर्नामनसायापत्नी
हूर्मक्षमाचरेत् ।। अस्त्रार्यलोकविद्विष्टंधर्ममप्य

चरेन्नतु ॥ बहल्पं वा सगृह्योक्तयस्य कर्म प्रचोदितं
॥ स्मार्तस्मध्यारणां तेषु मास्वेत्रोतेषु कर्मसु ॥ सम
॥ याचरिका धर्मा ज्ञातिदेशकुलोद्भवाः ॥ ग्राम:
चारा: परिवेषे स्तेतायाहानने तततः ॥ द्वापारे
चतमांसिन त्वहोमात्रे ततः कलौ देवरेण सुतोत्प
त्तिवानप्रस्थाश्रमग्रहः दतामाक्षतायाश्च पुन
र्दानं परस्य च ॥ समुद्रयानस्वीकारः कमंडलुवि
धारणं ॥ महाप्रस्थानगमनं गोपशुश्च सु
राग्रहः ॥ अग्निहोत्रहवन्याश्च लेहो लिढापरि
ग्रहः ॥ असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्विजा
तपुष्टत्र: स्वाध्यायासापेक्ष्यं मध्यसंकोचनं तथा
॥ अस्थिसंचयनादूर्ध्वं मंगलस्पर्शनमेव च ॥ प्रा
यश्चित्तविधानं च विप्राणामरणांतिकं ॥

॥२॥

संसर्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः दत्तौ । रसेतरेषां
तां पुत्रत्वेन परीग्रहः ॥ सत्रीदक्षारुतेस्तेयः महापातकानिः
ष्कृतिः ॥ प्रतिमाध्ययमानाध्याय सकल्पस्य सध्वेर्मकः ॥ स
वर्णान्यागगनादुष्टेः संसर्गः शोधितेरपि ॥ यामित्रंच्येव
विप्राणां समविक्रमयणाध्यां ॥ दीर्घकार्पं ब्रह्मचर्यं नर
मेध्याश्वमेध्यकौ कलौ पुगे त्विमान् धर्मान् वर्ज्यानाहु
र्मनुर्षिणः ॥ विप्रक्षत्रेपे विट्शुद्राः चत्वारो वर्णाः ॥
तत्र विप्रक्षत्रियवैश्याद्विजाख्या ॥ तेषां मातुः प्रथमजा
न्मउपनयनाद्वितीयं जन्म स्त्रियाणां विवाहउपनयन
स्थाने द्विजानां गर्भाधानादिका मंत्रेष्याता क्रियामं
त्रतः कार्याः तत्र संस्काराः गर्भाधानपुंसवनानवलो
भनवलोभनसीमंतजातकर्मनामकर्मनिःक्रमणा
न्नप्रायनचौलोपनयनसावित्रीव्रतवेदव्रतस
मावर्तनविवाहांत्यकर्म इत्यावश्यकाः षाउशसंख्या

॥२॥

नासंस्काराः तत्र ऋतौ गर्भाधानं कार्यं रजःप्रभृति षोडशरात्रो त ऋतु
कालः ॥ गर्भाधानं गर्भचलनासुरात्तृतीये चतुर्थे से मा वा पुं
सवनं सवनकार्यं अनवलोभनं चतुर्थे षष्ठे ष्टवा मासे सीमंतो
न्नयनं ॥ जाते पुत्रे पिता स्नात्वा श्रौ सध्ययोग्र हणे वा वृ
द्धिश्राद्धं कृत्वा जातकर्मधानाद्दुरितक्षयाय प्राजापत्यः श्री
से च कुले पि श्रौत्रे पिता स्नात्वा जाताशौचमध्ये च कुर्यात्
मृताशौचमध्ये जाते तु तदा वा अशौचांते वा कुर्यात् ॥ ना
मकरणं जातकर्मानंतरं द्वादशेह्निन्नवस्मिन्नशुभे ह्नि वा
कार्यं ॥ निष्क्रमणं चंद्रदर्शनं देवनमस्कारं वा द्वादशे हि
वा तृतीये मासि चतुर्थे वा कुर्यात् ॥ अन्नप्राशनं षष्ठे
मासे ष्टमे वा दंतके वा कार्यं ॥ चौलं प्रथमे वर्षे तृतीये वा का
र्यं बहुमतत्वात् यथाकुलधर्मं वा एते संस्काराः बीजगर्भ
सम्भृत दुरितक्षपार्थं यस्याचारं कार्याः ॥ एते ग्रवे कैकलौ
पेपादाकृधाः कार्याः चौलस्य धर्म लघ्वं ॥ नापदिच्यां

॥२॥

गुणां उपनयनाप्राक् वा दुष्टिव्यष्टाद्यवप्रयतानस्पृ कामचार
वादभक्ष्यास्युः महापातकवर्ज्ये तषां चांडालस्य धर्मात्
यनादतेन मंत्रानुपेयुः ॥ उपनयनजन्मप्रभृति तेष
मद्वेवायेकादशो द्वादशो वा पिप्राघदीनां कार्यं गुरुस्तु
क्रादिशुभमहबलालाभेसति पंचमाद्वमारभ्य षो
डशाद्वद्वाविंशाच्चतुर्विंशात् वा क्रमात् ॥ प्रा
दीनां क्रमात्कार्यं ॥ अत ऊर्ध्वं सावित्री पतिता व्रात्या
स्युः तेषामचीर्णप्रायश्चित्तानामुपनयनाध्याय
नयाजनविवाहादिकं न कार्यं ॥ व्रात्यानां गुरुप्रा
यश्चित्तं वक्ष्यते ॥ षंढांधविधिरस्तब्धजडे ॥ उगा
दपंगुषुकुब्जवामनरोग्यार्तशुष्कांगविकलांगि
षु ॥ मत्तोन्मत्तेषु मूर्खेके षुरायनस्थेनिरिंद्रये ॥

धस्वपस्तोपिचेतेषुसंस्कारास्कार्ययोचितं ।। मूको मत्तो
नसंस्कार्यो नित्ये केकर्मस्व । नधिकारः स्यातित्यं । नास्ति ।।
तदपत्यं संस्कार्यं । ब्राह्मण्यं ब्राह्मणेनोत्पन्नो ब्राह्मण
एवेति श्रुतेः ।। अन्ये संस्कार्यो तित्याहुः ।। होमतां
वदाचार्यः कुर्यात् ।। उपनयनाविधिनाचार्य
समीपनयनं वा अग्नेः समीपनयनं ।। सावित्री
वाचनं वा अन्यदंगं यथाशक्तिकार्यं ।। विवाह
श्च कन्यास्वीकारोन्यदंगं ।। औरसक्षेत्रजा
श्चैषां संस्कार्यभागहारिणः ।। औरसः पु
त्रिकापुत्रः क्षेत्रजो गूढकस्तथा ।। कानी
नश्च पुनर्भवो दत्तक्रीतश्च कृत्रिमः ।। दत्ता
११४।। त्मा जसहोढजस्वपविद्धकृतस्ततः ।। पिंडदो

शाशाहरऌेषां पूर्वाभावे परः परः ॥ येते द्वादश
पुत्रास्यु संस्कार्य्यु द्विजातयः ॥ केचिदाहुर्द्वि
जैर्जातौ संस्कार्यौ कुंडकगोलकौ ॥ अस्मत्तुच
स्मतौ पस्योजारजौ कुंडगोलकौ ॥ अथोप
वीतविधिः ॥ कार्पासंक्षौमगोवालशणव
ल्कतृणादिकं ॥ सदासंभवतोधार्यमुपवीतं
द्विजातिभिः ॥ शुचौ देशे शुचिः सूत्रं संह
तांगुलिमूलिका ॥ आवेष्ट्यषंनवत्यातत्रि
गुणीकृत्ययत्नतः ॥ अल्लिंगकैस्त्रिभिः सम्य
क् प्रक्षाल्योध्दृततंतुवत् ॥ अप्रदक्षिणमा
वृत्तं सावित्र्यात्रिगुणीकृतां ॥ अधः प्रदक्षि

णा स्तंसमं स्यान्नवतंतुकं ॥ त्रिधा वेष्ट्य दृढं बध्वा हरिब्रह्मे
श्वरान्नमेत् ॥ यज्ञोपवीतं परममिति मंत्रेण धारयेत् ॥
सूत्रं सलोमकं चेत्स्यात्ततः कृत्वा विलोमकं ॥ सावि
त्र्या दशकृत्वोद्भिः मंत्रिताभिस्तदुक्षिपेत् ॥ त्रिरुच्छि
ष्टं चाप्यधो यातं भुक्त्वा निर्मितः मुत्सृजेत् ॥ य
द्वापष्टिवंन्नोचनाभ्यं चद्ध्व तर्ययद्विरौते ॥ कटि
तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलंबं धधचोच्छ्रितं स्तदू
र्ध्वमधो नाभेर्वध्वा यंति कदाचन ॥ ब्रह्मचारिणा
एकं स्यात् स्नातस्य द्वे बहूनि च ॥ तृतीयमुत्तरीयं वा व
स्त्राभावे तदिष्यते ॥ ब्रह्मसूत्रे च सव्ये स्थिते यज्ञो
पवीतता ॥ प्राचीनावीति ॥ तासव्ये कंठस्थे तु नि
वीतिता ॥ वेस्त्रय यज्ञोपवीतार्थे त्रिवृत्सूत्रमथापि
च कुशं वा मुंजं वा तंतुरज्जुं रहस्य यानिः सार सार

य

ध्रुवेरेव वा ॥ इति यज्ञोपवीतविधिः ॥ एतासोरवासस्तानि
विप्रो दरीजनानि तु अहतं वस्त्रयुग्मं तु स्वरकमथापि वा ।
मौञ्जी त्रिवृत् समा श्लक्ष्णा दक्षिणाय मेखलायं भा
वे तु कर्तव्या कुशग्रन्थिमतकवल्कजैः । पालाशाश्वत्थवैषु दण्डाय
शीयवृक्षजाः तेकेशाभालतासं तत्प्रमाणं स्यात् ॥ त्रियुक्ति
जैः धार्याः श्लाघ्यायाः सदा धार्यं कौपीनं कटिसूत्रकं ॥ कौ
पीनमहता धार्यं खंडं बाबस्व पार्श्वयक ॥ यज्ञोपवी
तमजिनं मौञ्जीं दंडं च धारयेत् ॥ नष्टभ्रष्टे नवं मंत्रेण
गृह्य स्पृष्टं जलं पिबेत् ॥ तेकेशाभालनासात् उपनयनात् तर
त्रिरात्रं द्वादशरात्रं वर्षं वा क्षारलवणान्यधःशयी ब्र
ह्मचारी उपनयनं व्रतं चरेत् ॥ सर्वत्र धृतांते यानि यज्ञो
पवीतादीनि दृष्टानि सर्वाणि प्रायजेत् ॥ वस्त्राणां त्यागात् नि
यमः ॥ नित्यं स्वाध्यायाग्निकार्यं ब्रह्मयज्ञतर्पणानि कुर्वीत ॥

अनिंदिते निमग्ने गृहे भैक्षं कुर्वीत कुलस्यायाचिताभोज
नविधिना भोजनं विधिना भुंजानो दाक्षाण्यरूपं चाव
वेदहरणांतं वा ब्रह्मचार्यं चरेत् ॥ गुरुशुश्रूषां छंदसा
साधनार्थं कुर्यात् ॥ उपाकर्मांतं सर्वेषां वेदानामेवं ब्र
तं व्रतं ॥ तत्र मधुमांसोच्छिष्टरूपपर्यंतं पितृवाक्
छंदंतधावनावासक्रिया दिवास्वापछत्रपादुकाग
धमाल्योद्वर्तनानुलेपनांजनकमलक्रीडाधूत
नृत्यगीतवाद्यालापीवल्लीलपरिवादादीनां सम
वर्तनाद्वर्जयेत् ॥ तदेकसाध्ये व्याधौ मधुमांससु
रुच्छिष्टं भक्ष्यं श्राद्धे तु सर्वमेव ॥ उपनयनव्रता
नंतरं सावित्रीतं उपाकरणानंतरमारण्यकव्रता
निचरेच्चैव ॥ उपाकरणकर्म मोक्षधीजनने स्ति
श्रावण्यां पौर्णमास्यां कार्यं ॥ श्रावणस्य मासस्याप्र

वणे वा पंचम्यां वा हस्तेन वा पंचमीहस्तयोर्योगे न वा का

र्यं ॥ भाद्रपदमासस्य वा पौर्णमास्यां वा ॥ श्रवणे वा ह

स्ते वा आषाढपौर्णमास्यां यथाचारं कार्यं ॥ श्राव

णे आदौ घटिकाचतुष्टयं अभिजिन्नक्षत्रं ज्ञातव्यं ॥

तिथिखंडे सती उदयव्यापिनी प्रयोगपर्याप्ता सि

धिरूपा करणे ग्राह्य ॥ श्रवणे खंडसति धनिष्ठा

संयुक्तं पर्याप्तं ग्राह्यं ॥ नोत्तराषाढासंयुक्तं ॥ हस्ता

दिष्वन्यनक्षत्रेषु शुक्लपक्षे उदयव्यापि कथ्यते

पक्षे स्तमयव्यापि प्रयोगपर्याप्तं ग्राह्यं ॥ सूत

कादिविघ्नसंभवे च ओषध्युत्पत्त्यभावे च

श्रावणभाद्रपदयोः कस्मिंश्चिद्दिने ग्रहसंक्रांति

वर्जिते कार्यं ॥ कर्मणो न लोपो नोत्कर्षः ॥ मोपि

13

यज्ञोपवीतादिनवंधाधायेतच ॥ कटिसूत्रंनवंवस्त्रं
तथैवच ॥ उपनयनादुपाकर्मामौंजीसावित्रीव्रतंतत्संपूर्णं
त्वार्थे विप्रसंबंधिबाधुवभोजनंशाक्याकार्यं ॥ संक्रां
तिर्गृहणंवापियदिपर्वणि दृश्यते ॥ तस्मात्स्मात्सहस्त्र
स्तयुक्तायांपंचम्यांवाकरिष्यति ॥ ततोवेदाब्दव्रतं
ततश्चारण्यकंवेदव्रतानि ॥ प्रतिव्रतंचवपनं ॥ व्र
तांतेभोजनार्थेयथेष्टमाहार्यं ॥ एतत्व्रतलोपेता
रतम्येनआनूपद्वावाद्वादशावालकृच्छ्रान्चरित्वापुनः
श्च व्रतंप्रारंभेत् ॥ ततोनंतरं गुरुदायनेवाशुक्लपक्षे
वाशुक्लेहनिस्वाध्यायंप्रारंभेत् ॥ सर्वाणिपात्रासर
स्वतीमिष्टदेवतांचगुरूंश्चसंपूज्यब्रह्मवाक्षिता: शि
प्रसूवासिनीभ्यश्च आशिषोगृहीत्वाब्रह्मयज्ञपव
दर्भांश्चधारणमाषषः सप्रणवव्याहृतिसावित्री

॥७॥

उक्त्वा प्रणवपूर्वं स्वाध्यायं प्रारंभ्या किंचिदधीत्य
रणवेन समाप्य विरामो स्कूरस्कू का भूमिस्पर्शवाङ्
रूवञ्चान्तमेयु: ॥ ततोपरघु: प्रग्टतिगणेशादिन्
त्वा गुरूंच नत्वा प्रणवेन मारंभं समाप्तिं चकुर्यु
जासाचार सं चायेना ध्याप्य ॥ ब्रह्मचारी संध्या
मुपास्याग्निकार्यं कृत्वा गुरू पूपसंग्रहणाव दूरेष्व
निवादनं ॥ वृद्धिषु नमस्कारः कार्यः ॥ उपसंग्रहण
नामामुको मुकगोत्रो देवदत्तशर्माहं भो अवादयसुको
कणे स्पृष्ट्वा दक्षिणोत्तरपाणिभ्यां दक्षिणेन पाणि
ना गुरोर्दक्षिणपादं सव्येन सव्यं गृहीत्वा शिरसि म
न्नं ॥ अभिवादयेन पादग्रहणं नास्ति ॥ पाद
स्पर्शं कार्यं न वा ॥ आयुष्मान्भव सोम्य देवद
त्त आयुष्मान्भव सोम्येति वा प्रत्यभिवादः ॥ इति

प्लुतां तमुक्त्वा ॥ अमुकशर्मन् ३ इति प्रत्यभिवादः कार्यः ॥
आयुष्मान् भव सौम्य देवदत्तशर्मन् ३ इति प्रत्यभिवा
दः कार्यः ॥ अत्र गुरवो मातामहस्तन्यदा स्त्री पितामहा
द्यस्तथा त्राता आचार्यश्चोपनेता च मित्रं विद्यो
पदेष्टा च तेषां पत्न्यश्चोपसंग्राह्याः ॥ समावृत्ते
न च बाले समवयस्के अध्यापके सति गुरुवच्चा
रेत् ॥ मातुलाश्च पितृव्याश्च श्वशुराश्च यवीय
सो पि प्रत्युत्थायाभिवाद्याः ॥ उपाध्यायस्त्वि
ज्यो ज्येष्ठभ्रातरश्च सर्वेषां पूनपत्न्येवं ॥ मातृष्व
सा च पितृष्वसा च सर्ववर्णाभ्रातृभार्या च भि
समभिवाद्याः ॥ विप्रो व्यत्युपसंग्राह्या स्यादिति सं
बंधियो पितः ॥ क्षत्रियो विप्र कुशलं पृच्छेत्क्षप
मनामयं ॥ वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥

अवाच्यो दीक्षितो नाम्नाय वीयानपि सर्वथा ॥ दृजे स्त
मभिभाषेत क्षोभवक्कर्म नाभि: ॥ परपत्नीमसंबंधु
भगिन्यं चेति भाषयेत् ॥ त्रिवर्षपूर्वं श्रोत्रियो भि
वाद्य: अश्री वर्षाः सं वंधिनक्ष्याल्पेनाभि[illegible]स्त्वयो निज: ॥
अन्येच स्नानवृद्धा: सदा धाराख्या भिगाद्या: ॥ उद
क्यां सूतिकां नारीं भर्तृघ्नीं गर्भपातिनी ॥ पाडंपति
तं ब्रात्यं महापातकिनं शठं ॥ नास्तिकं कितवं स्तेन
लं तद्धेनाभिवादयेत् ॥ मतं प्रमत्तमुन्मतं धावंत
मशुचिं जडं ॥ वमंतं भक्षमाणं च कुर्वंतं दंतधाव
नं ॥ अभ्यक्तशिरसं स्नानं कुर्वंतं नाभिवादयेत् ॥
जपयज्ञगणस्थं च समित्पुष्पकुशानलान्
उदपात्रार्घ्यभैक्ष्यान्नं वहंतं नाभिवादयेत् ॥
नाभिवाद्य द्विजश्रेष्ठ तानहोरात्रेण शुध्यति ॥

स्त्रवैश्यां भिवादनेच विसर्जयेद्यदं । अभ्यवाभिवादने त्रिरा
।।कायं कुरजका दिषु । चंडाला दिषु चांडस्यादि तिसं
यह स्मृति: ।। देवतां प्रतिमां दृष्ट्वा यतं चैवत्रिदंडि
नां नमस्कारं न कुर्याच्चेदुपवासेन शुध्यति । सर्वे
नापि नमस्कार्याः सर्वविस्मृत्युक्त्या सर्वदा । अभि
वादो नमस्कारस्तथा प्रत्यभिवादनं ।। आशीर्वाद्या
नमस्कार्ये यवीयांश्च पुनर्नमेत् ।। स्त्रियो नमस्या
वृद्धा अवयसा परस्तु रेवता: । ततोधीयीतवेदांश्च
स्वाध्याये गुरुशिक्षित: ।। अथानध्याया वक्ष्यं
ते । अनध्याये त्वाध्ययने नश्यत्यायु: प्रजां श्रियं ।
ब्रह्मवीर्यं श्रियं तेजो निकृंतति यमस्वयं । मंत्रवी
र्यं क्षयमयादि द्रावज्रेणाहतिते । ब्रह्मराक्षस
तां चांते नरकंच भवेद्ध्रुवं ।। अष्टमी चतुर्दशी पर्व

प्रतिसंवत्सरं परसुच निसमपहोरात्रमनध्याय: ॥ अथ

कासुच अे कृष्णवणद्वादशी भरण्यां च सार्पेप द्युति

थो च शायन्नोत्सवनद्वादश्यां अमाषाढीकार्तिकी

फाल्गुनी समी परस्य द्वितीयाच आपरपरपक्षां

ते प्रेतद्वितीयायां च माहान नवम्यां च रथसप्तम्यां

युगादिषु च ॥ शुक्लात्तृतीया वैशाखे प्रेतपक्षे

त्रयोदशी ॥ कार्तिके नवमी शुक्ला माघे दर्शपू

र्णिमा ॥ चेतायुगादय: प्रोक्तदत्तस्याक्षयका

रका: ५ मन्वंतरादय: सर्वेनिध्याया प्रकृतिके च

ना ॥ अश्वयुक् शुक्ल नवमी कार्तिके द्वादशी

सिता ॥ तृतीया याश्चैत्रमासस्या सिता भा

द्रपदस्य च ॥ आषाढ शुक्ल दशमी माघस्या शु

क्लसप्तमी ॥ श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढ

॥१०५

चपूर्णिमा ॥ फाल्गुनस्य च समावस्या पुष्यस्यैकादशी
तथा ॥ कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठे पंचदशी सिता ॥
मन्वंतरादयः सप्त सर्वे दत्तस्याक्षयकारकाः ॥ श्रा
वा कृष्णपरिच्चतो पुच्याकाशो ग्र यदर्शने चाहमात्रं ॥
श्राद्धिकं प्रतिग्रहच्चारण्यमध्ये सच्च मनुष्यप्र
भृतीनां देवानां नागादीनां चभुक्तौ च्याहोरात्रं
स्वमौतमित्य के ॥ न नश्राद्ध भुक्तो चान्तराणां तं
स्मृतकान भोजनेच्चैवं ॥ महैको दिष्टे त्रिरात्रं ॥
गभ्यालेपक्षयांतं वा ॥ मातृगुरुमृतौ द्वादशारा
त्रं ॥ अपिंडगुरौ त्रिरात्रं ॥ आचार्ये च उपाध्या
ये च पक्षिणी ॥ समानविद्ये सब्रह्मचारिणी
च ॥ आचार्य भार्या पुत्र शिष्ये च अहोरात्रं ॥ ज

॥१०॥

च्चिग्याज्यस्वयोनिसंबंधेषुचैवं ॥ अग्न्युत्पाते गो
क्षिम्टे प्रेतो त्रिरात्रं वेदसमापने प्रथमसंस्कारे स्तु
तदहोरात्रं ॥ परेयुश्चानध्यायः ॥ ग्रहणोत्सर्गे सौमा
से त्रिरात्रं ॥ दिवामोक्षे त्र्यहं ॥ उपाकर्मणि चौ
त्सर्गे त्र्यहं ॥ नयनेषु वेपक्षिणी ॥ निर्घातभूकं
पोल्कानिपाताद्रिर्दिस्वबहुते चाकालिकोनध्यायः ॥
अग्न्युत्पाते चाकालवृष्टौ च ॥ आरद्राद्दिर्जे
ष्ठांता कालादन्यत्राकालवृष्टिः ॥ सायंसंध्या
गर्जिते उदयातो नध्यायः ॥ अर्द्धरात्रादूर्ध्वं गर्ज
नेऽर्द्धरात्रे च ताकालिको नध्यायः ॥ प्रातः
संध्यागर्जने त्विहोरात्रं ॥ कालोलूके कुकुट
मुखकमन्दूकाघंतरागमने सातिदिने चौद्धीनां

तं ॥ रात्रौ चेद्राज्यं न मनध्यायः ॥ गवाश्वमहिषीस्त्रीप्र
ज्ञावहो रथ्र ॥ श्वमार्जाररयोश्चारण्यकमार्जारसर्प
नकुलपंचनखमजासादौ त्रिरात्रं ॥ आरण्यश्वे
सृगालादिवानरौलूकादौ दादशरात्रं ॥ खरखराशौ
ष्ट्रादिचंडालादिसूतकादस्याशावादौ मासं ॥ गौर
गवयाजादिब्राह्मणो सेनास्तिकादौ त्रिमासं ॥ ग्रामी
मेषेश्वपाकादौ षण्मासं गजगंडसारसिंहव्याघ्र
मोहापापीकृतघ्नादावष्टमनध्यायः ॥ स्वाध्याये
प्रचनैवर्तमाने तं रागतो ॥ अधिव्याधि म यो
घ्रपापानि गुरुशिष्ययोः ॥ स्नात्वा भनगृहे शौमन
दिनेचानध्यायः निवाहमौजिबंधनप्रतिष्ठा
पापनादिषु षमासे ॥ सपिंडसगोत्राणामन
ध्यायः यस्मेचानुक्रमं शिष्या मोचार्याणां चाध्या

॥११॥

नध्यायेसत्यघरात्रादावनध्यायः॥येकानध्या
यसुगमेत्वपररात्रे नानध्यायः॥ विच्चाहमौंजिबं
तंप्रतिष्टो ध्यापैनं स्नानाध्याययमा मूर्वदीनाप
रात्रेच्चेत्येके॥ श्वक्रोष्टुनर्दभोलुक सामवीणीं
र्यनिश्वरे॥ अमेध्यत्रावभूमांसमसान[illegible]तितां
तिके॥देशेऽशुच्चावात्मनिच्च॥विद्युषी स्तनि
तसंप्लवे॥ भुक्ताद्रपाणोंबेमांतल्पर्द्धरात्रतिमा
रुते॥पांशुप्र[illegible]षेदिग्दाहेसंध्यानीहारभीतिषु॥धावतःपूतिगंधेचगृहमागते॥खरो
ष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवक्षोरणाहोरणासयत्रिं
शादनध्यानेतास्तालकालिकानविदः॥सर्व
कुत्सितगंधेचपरिषत्सुसभासुच॥ श्यैर्य्यं
कस्नानकालतुमहारवेदेच्याके पनेगावि

प्रबोधेनेसर्वशब्देषु ॥ शाल्मलत्त्रयमधूकस्यकोविदार
कपित्थयोः ॥ श्लेष्मातकस्यकायायांचेतितात्कालि
कान्विदुः ॥ चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रतिपत्स्ववसर्वदा ॥ कु
र्मेध्यानमनध्यायात्स्वंतरागमनेषु च ॥ तथाविस्म
तिशीलानांबहुवेदप्रपाठिनां ॥ चतुर्दश्यष्टमीपर्व
प्रतिपद्वर्जितेषु तु ॥ वेदागन्यायमीमांसाधर्म
शास्त्रपुराणानि चपठ्यसेतु ॥ उदयेस्तमयेवापिमु
हूर्तत्रयगामिभपत ॥ यद्दिनंतदहोरात्रं चानध्या
यविदोविदुः ॥ केचिदाहुः किंचिद्देशेषावंसो
दिननाडिकाः ॥ तावदेवत्वनध्यायानतथ्यमीमि
श्रादिनांतरे ॥ उपवासव्रतादीनांतिथिमा
हुस्तथैवते ॥ चतुर्थ्यथ्याः पूर्वभागकुनव
नाडिषुदर्शने ॥ ध्यायंपूर्वरात्रेस्यात्ससमीच

त्रयोदशी ॥ अर्द्धरात्रात्रिपुरस्ताच्चैनाध्येयं पर
रात्रके ॥ प्रणवव्याहृतीनांच सावित्र्या शिर
सः सदा ॥ अध्ययने भित्तिवे कार्ये वतेस्ले कृतो
मप तथा ॥ प्रवृत्ते कार्येच्च नानध्यायास्मृतास्त
था ॥ देवतार्चनमंत्राणां ॥ नानध्यायस्मृतस्त
था ॥ सदा ॥ अथोत्सर्जनं ॥ ततः सार्द्धचतुर्मा
सान्षण्मासान्वाधीत्य पौषमासे रोहिण्यां
मष्टकायां पौषमाघे वा फाल्गुने कृष्णप
क्षप्रतिपद्दिन्यस्मिन्वादिने पौर्णमास्यां
वा सह शिष्यैर्ग्रामाते उत्सर्जनं कार्यं ॥ तर्पणं
च ॥ वार्षिकाध्यायोपाकर्मदिने उत्सर्जनं
कार्यं न वा ॥ तर्पणं नित्यकार्यमेव ॥ चैवं व्रत

॥१३॥

भिन्नोभयं वा पारं नित्वा अविप्लुतेरुतप्रायश्चित्तो गुरूं
संपूज्य तदनुज्ञया समावृत्तो विवहेत् ॥ इति ब्रह्मचा
रिप्रकरणं समाप्तं ॥ ७७ ॥ अथ विवाहः सोऽत्र तः
शुद्धाम भिरूपां गुणान्वितां ॥ अदीर्घरोगां असंचारी
रोगां गपातित्यवर्जितां ॥ असपिंडां व पित्रतः स
दा मा सुरूपा स्वरां पमात्रतः पंचमादूर्ध्वमसमा
नार्षगोत्रजां व ध्ववरस्य वा ताततः कूटस्थश्चपाति
पंचमः ॥ पंचमीश्चेत्तयो माताततः सापिंड्यं निव
र्तते ॥ वरमातरमारभ्य गणयेन्मूलपुरुषं ॥
ततो विगणयेत्कन्यां षष्ठः षष्ठी सवर्द्धरः ॥ व
रपितरं मातरभ्य गणयेन्मूलपुरुषं ॥ ततो
विगणयेत्कन्यां अष्टमीमष्टमो वहेत् ॥ अ
नन्यपूर्वां भ्रातमती हियं कन्या यवीयसी ॥

॥१३॥

पुमाधीमाब्रह्मचारी यो द्वि[illegible]वर्णानुपूर्वतः ॥ वि
वहेत्कन्यां निर्णि[illegible]ब्राह्मणादिर्यथाविधि ॥ मा
तुलस्य सुतां केचित्पितृष्वसृसुतादिकां ॥ विव
हंति एके चिद्द्वेषं कौल्यापि सपिंडतां ॥ दत्वा
च प्रतिगृह्णीयास्त्रालेवस्त्रमभात्वतः ॥ ब्राह्मो
विवाह आहूय दीयते चालंकृता ॥ देवो विवा
हः कन्यायाः ऋत्विजे दानमुच्यते ॥ आर्षो गो
मिथुने दत्ते कन्यादानं यदा तदा ॥ प्राजापत्यं
सह धर्मं चरतामिति दानतः ॥ आसुरो द्रविणा
दानात्कृ धर्म्यः समयान्मिथः ॥ राक्षसो युद्धहरणा
पैशाचः कन्यकाछलात् ॥ ब्राह्मदेवार्षप्रजा
पत्या धर्म्याः आसुरगांधर्वराक्षसपैशाच्या

अम्यां:॥ अत्राप्याश्वलायनो विप्रस्येव॥ राक्षसे
क्षत्रियस्यैव इतरेत्रयः सर्वेषां ब्राह्मणादिषु पूर्व
होमः पश्चात्तः पश्चात्कन्यास्वीकारः असुरादिषु
पूर्वं कन्यास्विकारः॥ पश्चाद्धोमः कार्यः॥ पिता
पितामहो भ्राता पितृव्यो गोत्रजा गुरुः॥ माता
महो मातुलो वा कन्यादहोदा बाधवाः क्रमात्॥
वृद्धपराशरः॥ पिता पितामहो भ्राता मातामाता
महो पितामहो पिता वा॥ कन्यादास्युः क्रमेणैते पू
र्वाभावे परः परः॥ याज्ञवल्क्यः पिता पितामहो
भ्राता सकुल्यो जननी तथा॥ कन्याप्रदः पूर्वनाशे
प्रकृतिस्थः परः परः॥ पित्रादिदात्रभावे तु क
न्या कुर्यात्स्वयंवरं॥ शुल्कं दत्वा वरे याते पंचवर्ष कु
संप्रतिक्षेत तु॥ कन्यान्यस्मै प्रदातव्या नो चेन्नो

कृतेसति ।। वरेदेशांतरगतेत्रीनब्दान्सप्रतीक्षतासाके
न्यान्यस्मैप्रदातव्यावाक्यानेवकुर्वतेपरे ।। स्मृतेन्यस्मै
तथादेयाकन्यासप्तपदासरा ।। पुरुषसंभोगान्
मदत्तेदेयेतिकेचन ।। ऋतावदृष्टेकन्येवमतेदेयेति
केचन ।। गर्भधारणाकन्यापुनर्देयेतिचापरे
देशाकालादिमेधर्मा अनुष्टेयाविजानता ।। कुलशील
विहीनस्यषंढादेतितस्यच ।। अपस्मारिवकर्मस्थ
रोगीणांवेशधारिणां ।। दत्तामपिहरेत्कन्यांसगो
त्राढां तथैवच ।। मंत्रसंस्कारराहितादेयान्यस्मै
वरायवत् ।। कन्याकृत्त्वभीताववर्ज्यादिपान्यस्मैवराय
सा ।। अन्यथातुहरंदंड्योमयंदायस्त्रसोदयं
षंढांधमूकबधिरादीनांविवाहोस्तिपयोचितं ।।

विवाहासंभवेतेषांकनिष्ठोविवहेत्तदा ॥ षंढांध बधिर
स्त्व ध्य जडुग हृदयं गुषु ॥ कुडपवामनरोगघ्रकोभिष्ठु
॥ध्वस्तपचषुंस्त्वे च भतेच्चरायनस्छे हिरद्ये ॥ मूको
न्मतेषु सर्वेषु नदोषः परिवेदने ॥ पितृव्यपुत्रेसापे
ले परदारसुतादिषु ॥ विवाहादानयत्पादोपरिवे
तो ध्य दूषणं ॥ ज्येष्टभ्रात्रविनुस्यातेपरिवेत्ताध
दूषणं ॥ पितुःसत्यप्यनुज्ञानेनादधीतकथंचन ॥
प हिग्राह्यः सवर्णास्त्रु कीयात ॥ क्षत्रिया
याःसूयोर्भप्रतो दमादर्धद्विवाह ब्राह्मणस्यतु ॥
सवर्णोभ्यः सवर्णास्रुजायंतेहि सजातयः अ
निषेषु विनाहेषु पुत्राः संतानवर्द्धनाः ॥ विप्रा

न्मुर्द्धाभिसिक्तोहिक्षत्रियायां विप्रास्त्रियांजातो

~~स्व्ह॰ भड्ड्यां~~

बष्टः शूद्र्यां वै निषादो जातः परस्नोपिवा ॥ वैश्या
शूद्रयोस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ ॥ वै
श्यात्तु करणः शूद्र्यां विन्नास्वेष विधिः स्मृतः ॥
येतेनुलोमजा पुत्राः संस्कार्याः स्युर्द्विजातुजाः ॥
तथामूर्द्धावसिक्त द्विजातिजाश्च द्विजातयः ॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतो वैश्याद्वैदेहकस्तथा ॥
शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ क्ष
त्रियामागधं वैश्यात् शूद्रात्क्षत्तारमेव च ॥ शूद्राद
योगवं वैश्याज्जन्यामाह वै सुतं ॥ माहिष्येण
करिण्यां तु रथकारः प्रजायते ॥ असत्साधाः प्र
तिलोमाः स्युः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ विवाह
सम्माध्यायज्ज्ञुद्रे वाग्निहोत्रकं ॥ दर्शपूर्णमा

॥१६॥

सायग्रयणासोमयागाक्रमाञ्चरेत् ॥ सर्वथाप्रथमंसो
मःयागःकार्योद्विजातिभिः यथासंभवविभागेनफ
लंदत्वापिदक्षिणां ॥ आयदुर्गांह्मणावादिमाहादो
षोपशांतये ॥ सर्वग्रहे कुरुक्षेत्रे मपीकच्छ ज्जिना
दिकं ॥ चंडालान्प्रतिगृह्याष्टिपियजेतावश्यकै
मैरवैः ॥ अण्वनोपासनं कृत्वा ॥ जुहुनगाघर्षिणा
चाचरेत् ॥ सवर्णासो विधौ धर्मे ज्येष्ठयाने
विनेतरा ॥ अभ्यासंपादिनी दक्षापुत्रस्तस्याः क्रि
याशुचिः ॥ नियोज्याधर्मकार्येषु नाधिवेद्या
कथंचन ॥ शक्तभक्तक्षु चिद्दक्षा नियोज्याध
र्मकर्मसु ॥ अकृत्वा त्रीतीस्त्रद्रादूषितांत्यदिद्दा
ज्जयेत् ॥ सुरापीव्याधिनीधूर्तावंध्यार्थघ्नी
प्रियाशुचिः ॥ स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्यापुरु

॥१६॥

द्विप्रवतसज्ञा ॥ यहरत्र स्तु षड्निस्यापंचाग्निः स्यात्
राग्निकः ॥ स्याद्वात्प्यग्निरप्येकाग्निर्नाग्निहीनः कु
पंच ॥ गार्ह्यमिपोपासने कुर्यात्सर्वाध्यानी तु लौ
किके स्यात्तैर्च लौकिके कार्ये श्रौते वैताग्निकाग्नि
षु ॥ ६४ ॥ अथात्र गोत्रप्रवरनिर्णयो वर्ण्यते से
जे ॥ जमदग्निभरद्वाजविश्वामित्रात्रिगौतमः ॥
वशिष्ठकश्यपागोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्या
नि तानि गोत्राणि मन्यते ॥ श्रेष्ठमाणतया वा
पि सत्रस्यानुवर्तनं ॥ एकस्य पद्धप्यंते तत्र स्तोत्रं
तस्य कथ्यते ॥ समानमुनिभ्रूय स्त्वमेकप्रवर
तामपि ॥ सामान प्रवरत्वं च द्वेधा बोध्या यतो
त्रवी ॥ त्रिमुनिप्रणीत प्रवरैस्तू नपंचाद्यतावय
॥ अनंतान्यपि गोत्राणि नगीकस्याभिद्ध्वहे ॥

33

संग्रहकारस्स्मृतिः ॥ पंचानां त्रिषु सामान्यां हि विवाहस्त्रि
षु द्वयोः ॥ भृगवांगिरोगणेष्वेको विवार्यते ॥ जामदग्न्या
नत्स भिदावाष्टिषेणाः परस्परं ॥ नान्वियुः परे केवन
सगोत्रत्वेनदीमो ॥ यास्कामित्रयुवो वैन्यःशुनकाः
प्रवरैक्यतः ॥ स्वस्वेहि त्यागणे सर्वे विवहेयुः परा
वरैः ॥ युक्तास स्य मतो वंशा वक्ष्यंते गिरसो गणाः
गौतमास्सत्यायास्याः न्नारद्वतस्तथापरे तैः ॥ कौ
मंडादीर्घतमसा ततः कारेणुकालयः ॥ वामदे
वाख्यो न्नानसातो न्नएषैकाच्च नान्वयुः ॥ भारद्वा
जाख्य कपयो गार्गः रोक्षायनायति ॥ यस्ता
॥१८॥ रोपि भरद्वाजा गोत्रैक्या न्नान्वयुर्मिथः ॥ कै
वलांगीरस्स्यज्य्ते विष्णुवृद्धाः सकैवयनाः हारि

तार्क्षीतराश्च्यमुद्गला: प्रवरैक्यत: ॥ स्वस्वहि
तागणे: सर्वैर्निर्वहेयु: पराशरे ६ ॥ शौङ्गशांगिये:
सगोत्रत्वात्प्रवरैक्यच्चनान्वयु: ॥ चत्वारोत्रेय
गा ध्यात्रिवाभ्रतकाविष्टरा: ॥ मुद्गलास्त्र्यति
गोत्रैक्यात्प्रवरैक्याच्चमानयु: ॥ सत्रैकश्यपा
नो शांडिल्या श्रीवदेवलेति ॥ काश्यपासित
देवलेति वा ॥ अयश्च्यकश्यपगणा: ॥ निध्रुवा
रेभशांडिल्ये: गोत्रैक्यात्प्रवरैक्याच्चनविव
हेयु: परस्परं ॥ वशिष्टै: कश्यपैर्मिश्रं लौगाक्षी
णामनन्वय: ॥ अद्वैशिष्टैन संप्रजांति
गोच्चरा: ॥ वसिष्ठाकुंडिन्यश्रेवमुपमन्युपरा
शरा: ॥ वशिष्टा इति चत्वारो गोत्रैक्यान्नान्व
युर्मिथ: ॥ कुशिकारोहितगणे रोक्षकामका

35

॥१८॥

यनाः॥ हुताशनं जया आशा अघमर्षणपौरणाः॥
हृतकौशिक आश्मर्षेति विश्वामित्रगणा दश॥ नोद्व
हेयुः सगोत्रत्वात् कश्चिच्च प्रवरे क्वचित्॥ आगस्त्यैः
सोमभुवाहा इतित्रयः॥ गोत्रैकत्वात् प्रवरैक्या
च्चैनोद्वहेयुः परस्परं॥ वर्गा ये कोन पश्चान्नाम्
प्रसिद्धा मुनिभिः स्मृताः॥ अप्रसिद्धा परे वंश्या
अतस्ते ताद्दहेवते॥ विश्वामित्रात्रिगोत्रस्य
यो द्वहेत् पुरुजनजयाः॥ अत्रैस्तु पुत्रिका पुत्रा
वामरथ्यादयस्तथा॥ तथैव जातूकर्ण्यास्य
वसिष्ठैः स्त्रिभिः सह॥ भरद्वाजेन शुंगानवि
श्वामित्रैश्च कुशिकैः॥ कतजानां द्विजैर्गो
भिः प्राच्यते शौंगशैशिरैः॥ विश्वामित्र भर
द्वाजैः तज्जानां तेन नान्वयः॥ कपिलानां

॥१८॥

भरद्वाजे ९ विश्वामित्रेऽत्र्येन नान्वयः॥ गुरुसगो
त्रप्रवरानोद्वाह्या क्षत्रविट्शूद्रजैः॥ स्वगोत्र
स्य न भिन्नेऽप्यविप्रेराचार्यगोत्रजाः॥ दासा
दिनां न्यगोत्रस्य करस्यात गुरुगोत्रिणः॥
समानप्रवरोद्वाहनिषेधः क्षत्रवैश्ययोः॥ प्र
वराभनबेयस्मान्प्रवराश्चन्यगोचरः॥
इत्थं सगोत्रसंबंधं विवाहविषये स्थिते
यदि काश्चिदज्ञानं स्तां कन्यामूढायुगच्छति॥
गुरुतल्पव्रतं [illegible] कुर्यात्॥ गर्भस्तिजाते
तां त्यजेत्॥ भोगतस्तां परित्यज्य पालये
ज्जननीमिव॥ अज्ञानाज्ज्यप्सित्वमित कु
र्भस्तु कश्यपः॥ महर्षिभिर्हितोयस्त्वो
कृतः प्रवरनिर्णयः॥ जामदग्न्यावत्सवि

॥१३॥

दाः वाष्छिषेणास्तथैवच ॥ पंचवतीनयोवन्येस
र्वेप्यनुरवर्तिनः ॥ विवाहविततेतंत्रेहोमकालउ
पस्थिते ॥ कन्यामृतुमतींदृष्ट्वाकथंकुर्वीतयज्ञि
काः ॥ स्नापयित्वातुतांकन्यामर्चयित्वायथाविधि

धि

युंजानामाहुतींहुत्वाततःकर्मप्रवर्तयेत् ॥
पद्मा ॥ विवाहहोमंकुर्यतामित्यादिस्मृतिसं
ग्रहः ॥ विवाहेदंपतीस्यातांत्रिरात्रंब्रह्मचारि
णौ ॥ अलंकृतावधूश्चैववसहशय्याशनास
नौ ॥ अधमेषुविवाहेषुविवाहेषुतांबूलंप
श्चुभोजनं ॥ हवनंहापनंभोजनंचैववर्जं
येत्सर्वथाद्विजः ॥ आसुरेतूपवासस्यात्गां
धर्वेतु त्रिरात्रं ॥ राक्षसेचैवपैशाचेकार्यंमा
सायनीत्या ॥ गर्भाधानादिसंस्कारेषुविप्रा

॥१२॥

३८

दर्शिते ।। षडाहोमावसानेषु क्रियापवृद्धिश्राद्धपु
राकार्यं कर्मादौ स्वस्तिवाचने ।। वृद्धमुख्यास्तु
पितरो वृद्धिश्राद्धेषु भुंजते ।। षडाहोमावसाने
षु नांदीमुख्याः प्रकुर्वते ।। वसवो रुद्र आदित्याः
अश्रुमुखास्त्रिकार्मरूपिताः ।। बाल्ययुवानो वृ
द्धाश्च पितृणां मातृयोः स्मृताः ।। प्रेतानामा
श्रयारूढा यमस्येनाव कस्मृताः ।। असख्
तमीतानां ब्रह्मा विष्णु समाश्रयः ।। अंनाश्रि
तानांत्ली नानोदत नैवोपतिष्ठति ।। प्रारंभा
दूर्ध्व मासोच्चे विवाहः कार्यं येवलु ।। प्रारंभो
वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः ।। नांदीश्रा
द्धं विवाहादौ श्रद्धपाकपरिक्रिया ।। निमंत्र
णं वाश्राद्धे तु प्रारंभः स्यादिति स्मृतिः ।। येक

39

विंशायस्त[illegible]स्ये विवाहदशावासराः ॥ प्राच्याहस्त्रा
पनयने [illegible]रं सेनास्तिस्त्रस्तकं । गणेशः ॥ क्रियणा
नामेकं स्यान्मातृपूजनं ॥ वृद्धिश्राद्धं च तत्र स्या
त् होमास्तु सप्त सप्त ॥ ॥ ॥ अथाह्निकमुच्यते ॥
तत्र प्रभाते उत्थायेष्टदेवतां मनसा नत्वा दयहः दे
हं स्पृष्ट्वा शौचादि विधाय स्नात्वा च संध्योपास
नं कुर्यात् ॥ तत्र मन्त्र परिश्रोत्सर्गमेवं कुर्यात् ॥
आवाहनस्य स्थायायायाग्नि के शुक्ले काष्ठलोष्ठ
त्पापत्रादकं गृहीत्वा शिरः प्रावृत्य निष्ठी
तं पष्टतः कण्ठलंबितं धृत्वा ॥ एकवस्त्र[illegible]
र्वा विधानं दिगवलोकनं कृत्वा काष्ठाद्यं त
धानं कुर्यान्न वा ॥ मौनं [illegible]वागमनं वा घ्राण
स्यापिधानं च ॥ ग्रामात्तैत्याद्दिवा संध्ययोः स्व

दुखोत्रौरो दक्षिणामुखः पुरीषोत्सर्गं कुर्यात् ॥ मेघप
टलच्छायायां न दिक् नियमः फलकृष्टस्थले चित्या
वाल्मीके गिरिमस्तके ॥ देवालये नदीतीरे पुष्पमूला
द्व ले ॥ सेव्यच्छायासु वृक्षेषु मार्गे गोष्ठांबु भस्मसु ॥
अग्नौ च गच्छंतिष्ठन्न विष्ठामूत्रं च नोत्सृजेत् ॥ वा
प्यग्यर्के गोसोमसंध्यांबुस्त्रीद्विजन्मनः प्रत्यन्नापि
मुखश्चैतान् विष्ठामूत्रं च नोत्सृजेत् ॥ सर्वे निषेधा
ने वस्युः प्राणबाधाद्भयेषु तु ॥ काष्ठादिनाच्छपा
म नच्छ मेध्यं मेध्यं निमज्जीत च ॥ रथ्याचाररती
र्थेषु श्मशाने गोमये जले ॥ अगारे धान्यसप्राणि
य स्थलेषु नोत्सृजेत् ॥ कृतमूलफलागारे नामेध्यं
निमज्जीत वै ॥ इति मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥ ८ ॥
अथ शौचविधिः ॥ शौचे यत्नः सदा कार्यः शौ

40

यमस्तोऽपि द्विजस्मृतः ॥ शौचाचारविहीनस्य समस्तं कर्म निष्फलं
॥ शौचं तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमभ्यंतरं तथा ॥ मृज्जलाभ्यां
स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथांतरं ॥ गृहीत्वा ब्राह्मणोत्थाय
मृद्भिरद्भिश्च तैर्जलैः गंधलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतंद्रि-
तः ॥ अंतर्जले देवगृहे वाल्मीकि मूषकस्थले ॥ कृतशौचाव-
पथा ह्याश्च नग्राह्या पंचमृत्तिकाः ॥ मागोखरभूमग्रान्-
स्था पांशुलामलिनास्त्यजेत ॥ कीटांगारास्थिरहितामा-
हरेछर्करान्विलां ॥ वापीकूपतडागेषु नाहरेद्ब्राह्मणमृ-
त्तिकां ॥ अंतर्जलगतां ग्राह्यापरतोमणिबंधनात् ॥
आरण्यवेषु ब्वेवस्या ह्याम्यं आहरणं विदुः ॥ मूत्रे चैका
तु मृत्तिका लिंगे तिस्रः सव्ये करे मृदः ॥ करद्वये मृद्द्वयं
स्यात् प्रमाणमनेकधा ॥ त्रिपर्वपूरमात्रा वा मृत्तिका दे-
प्रमाणिका ॥ आर्द्रामलकमात्रा वा मृत्शौचे तु मृत्तिका
॥ नत्रा तु द्विगुणा गृहस्थकर्मेषु नेत्रिगुणा स्मृता ॥

पुरीषे ॥ पंचापानेमृद्दक्षेस्यांकरेवामेदशास्मृताः ॥ करयोस्सप्तदातव्याः पुरीषे ॥
मूत्रमाणकं ॥ अर्द्धप्रसृतिमात्रा स्यात्तदर्धाश्लतः परः ॥ यद्वापाने
सम [illegible] दक्षिस्मः प्रसृतस्यार्धत्रिभागिका ॥ यद्वा प्रसृतिमात्रास्स्यात् पायो
पाण्योः एष एकू एषकूः ॥ येतस्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणां
॥ त्रिगुणंस्याद्विगुणस्थानां यतीनां चचतुर्गुणं ॥ दिवायद्विहितं शौ
चं तदर्धंनिशिकीर्तितं ॥ तदर्धमातुरेप्रोक्तमातुरस्यानध्वनि ॥
स्त्रीशूद्रादेरशक्तानां बालानां चोपनीतितः ॥ गंधलेपक्षयाक
रं शौचं कुर्यान्न [illegible] संख्यया ॥ येकेकयाम्मृदाहस्तौपादौप्रक्षा
लयेत्तदा ॥ अथशौचविधिः ॥ अथाचमनविधिः ॥ ततोह
स्तपादप्रक्षाल्य यज्ञोपवीतिपादौभूमौप्रतिष्ठाप्य ॥ निब
द्धकच्छशिखः पुंडरीकाक्षमिष्टदेवंस्मृत्वा ॥ प्रकृतिस्थं फेनबुद्बु
दरहितं संहतांगुलिपाणिनाब्रुगृही सांगुष्ठकनिष्ठिके मु
क्ताशोषं वीक्ष्य तं ब्रह्मतीर्थेन त्रिस्समुपलुब्धः सामाहितः पिबेत ॥
कानतीर्थेनापीबेत् ॥ दैवेनवा पिबेत् ॥ तोयं न पित्र्ये पाकदा
चन ॥ पीत्वा हस्तौप्रक्षाल्यअंगुष्ठावंततः संकोच्य सहतलं गुष्ठमूले
नालोमकेन मुखं द्विः परिमृज्यात् ॥ हस्तौप्रक्षाल्य संहतांगुलिभिः
मुखं सकृदवमृज्य हस्तौ प्रक्षाल्य पादौ शिरश्चाभिषेचनवा ॥

॥२२॥

संहताभिस्त्रिभिरास्यं सलोमप्रदेशोस्पृश्याहस्तौ प्रक्षाल्यांगुष्ठप्रदेशिनीभ्यां घ्राणे
स्पृशेत्॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां चक्षुषी श्रोत्रे स्पृशेत्॥ अंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां नाभिं
हृदयं तालेन सर्वांगुलीभिः शिरः बाहुमूले सर्वांगुल्यग्रैः स्पृशेत्॥ सर्वत्र मध्ये
मध्ये आपः स्पृशेत्॥ हस्ताभ्यां॥ अशक्तौ त्रिः पिबेत्॥ हस्तं प्रक्षाल्य मुखं
प्रमृज्य खान्यभिस्पृशेत्॥ असमर्थौ त्रिः पीत्वा हस्तं प्रक्षाल्य श्रोत्रं स्पृशेत्॥ हृ
कंठतालुगामिभिरस्फुरद्भिः शुद्धाः कामादिजाः॥ स्त्रीशूद्रादयो ततः सकृत् स्पृ
ष्टाभिः शुद्धाः॥ नवर्षधाराभिश्चाचमेत्॥ न तसाका भिक्षर्पणात्॥ क
निष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलेषु काय पित्र्य ब्राह्मतीर्थानि करायं देवतीर्थं करमध्ये
सौम्यतीर्थं च अग्नितीर्थं च निर्वपणासेयतिनजाहोम नित्यहोमान् कायेन ती
र्थेन कुर्यात्॥ देविकार्चनं बलिप्रक्षेपप्रयुक्षणसाजनं नाभिस्यहोमा
न् दैवेन पैतृकं पित्र्येण॥ कमंडलुस्पर्शनं दधिप्राशनं चान्नप्राशनं मह
णं दैविकं सौम्येन कुर्यात्॥ आग्नेयेन प्रतिग्रहं कुर्यात्॥ अपच्यमनामि
भिस्तानि॥ उच्छिष्टस्पर्शने॥ पादावसेचने॥ शिखाक्षोक्षे॥ यज्ञोपवी
तागमे च॥ उदके॥ तीर्थावतीर्य च संध्येहेषु सर्वेष्वाचमेत्॥ अन्यगतस्य स
स्पर्शने च आलोमकोष्ठस्पर्शने दं चालोमकोशक्रस्य जिह्वयास्प
र्शने च रथ्याप्रसर्पणे च स्नेहपंचनखास्थिस्पर्शने च रोदने च
विण्मूत्ररेतःशोणितांते च पीत्वा॥ लेढावलीढे च दंतसक्ते निष्ठी
व्य च देवतार्थिगमने च द्विराचामेत्॥ स्नात्वा पीत्वा चावलीढे

॥२२॥

चनष्ठूव्यस्तद्ध्या अधोवासो विधाय तावोत्तरीयं ।। परिधाय
च ।। अभ्यंगे भाविभक्षणे च कृते द्विराचामेत् ।। भोजने व
हे नदाने उपाहारे प्रतिग्रहे ।। संध्यात्रयानुपाणेषु सर्वप
श्चाद्विराचमेत् ।। स्वाध्याये च ।। वस्त्रादिसहितउच्छिष्टश्चे
तदालभ्यं केभिद्ध्यावाये तत्सा हितमाचांतः शुध्यत्
निधाय वाचम्य वस्त्रादिकं प्रोक्षयेत् ।। अन्नपानादि
हस्त उच्छिष्टस्पृष्टश्चे निधायैवाचम्यान्नवस्त्रादिकं प्रो
क्षयेत् ।। अन्नादिस्पृष्टाहारो कृतदालभ्या वै निधाय
वाद्यो वा चाचमनं कुर्यात् ।। परिवेषणं कुर्वन्नुच्छिष्ट
स्पृष्टश्चेत् ... न निधायाचम्य परिवेष्यात् ।। परि
वेषणं कुर्वन्मूत्रापुरीषश्चेदन्नादिकं निधाय शौ
चाचमने कृत्वा अन्नादिकं प्राक्ष्यानिमकेवास्प
र्श्य परिवेष्यात् ।। परिवेषणे रजो दृष्टो तस्य अस्पृश्यायो
गः ।। अन्नाधारस्थां डाल हस्तिकोदकपातितादिस्पृशे

॥२२॥

न्स्याग एव ॥ रजकादिस्पृष्टे तुले नाम्ना व्याग्निमर्के वा स्पर्शयेत्
उच्छिष्टोपहतस्त्रीशूद्रसंभाषणे चास्पृश्यसंदर्शने चापि प्रयमंत्र
न्निरवणे आत्मालंभेन च मेक्षणे च आधोवायुसमुत्सर्गे आ
क्रंदे क्रोधने क्षुते मार्जारमूषकस्पर्शे महाहासे निष्ठीवने अ
न्ते अस्यजल्पभाषणे तद्दर्शने च कर्म कुर्वन्नाचामेत् ॥ चेलका
दि कर्म कुर्वन्नाचामेत् ॥ श्वकाकादिदर्शने चैवं ॥ अकर्म
वंन्धुवैषु दक्षिणास्पृशेत् ॥ अनुनेयाग्निगोत्रभिन्नस्त्री
च्युतकेशाश्रावनस्पर्शने नीवीस्नसने चायस्पृशेत् ॥ अ
द्रलणां गोमयं वा भस्मं वा अर्धीर्वा दक्षिणां वा स्पृशेत् ॥ अ
स्रकृणिका स्वरक्तपूयस्वेदस्पर्शने तुक्षाल्या वाग्नि
कं स्पृशेत् ॥ अपत्सु वैमित्तिककर्मांगाचमनस्थाने पा
दिस्पर्शनं स्यात् ॥ मनः शुच्यर्थेऽग्नितीर्थो भिवदाभ्य
वरुणार्के दुवायभिमस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं तिष्ठंति पाभि
ताः जपहोमप्रदानेषु पितृपिंडोदकादिषु ॥ कृतेषाचम
नं कार्यं पितृकार्येषु सर्वदा तानास्पृश्य स्पृशन्नाचामेत् ॥ नपा
लकाघ्यामासीनो न त्रिपाघ्यानाघ्या आसने भोज्यौ धी

री

॥२३॥

न्यासने भ्रतवा हानान्यसनेनयें श्रो न्यानपादुकोपनस्थः
चतुर्दशोननन पादग्रस्थो नम्र हानतिष्टन्न प्र
मत्तो नादीमनानविलोकयन्त तृष्णजनहृष्यन्हसन्नरुन्नजल्पन्न
नग्नो नैकवस्त्रो नांजलिनानपरेशन्यानवामहस्तेनबहिर्जानुकरो
नप्रौढपादोनप्रसारितपादोनबद्धासनगळोबद्धोनवेष्टितसिरा
नायज्ञोपवीतवान्नउत्तरीयवान्नयथाप्रत्याचान्न आचामेत् ॥ यज्ञोप
वीतेनन्न ॥ ततसमीचीनं कृत्वापुनराचमेत् ॥ शिखांन्यस्तत्रं वस्त्रं चोप
रिनिधायाचमेत् ॥ वामहस्तेकुशोन्यदन्येवास्थिते दक्षिणेनन
पिबेत् ॥ करनरेवे स्पृष्टापोनपिबेत् ॥ नातीर्थेनशब्दवत् ॥
नावीक्षितंनास्वनावंनोष्ठंजन्तुमकारणात् ॥ वामेनपात्रमुद्धृ
त्यनपिबेद्दक्षिणेनतु ॥ सौवर्णरौप्यताम्रेभ्यश्च वेणुबिल्वाश्मच
र्मभिः ॥ अल्लाबुदारुपर्णेभ्यश्च नारिकेलैःकपित्थकैः ॥ तृणकै

46

जल्लाधारैन्यातरितन्मयैः॥ वामेनोधृत्यवाचामेत्॥ अन्यदा
तुरसंन्नवे अथाम्रन्मयपात्रस्थलं नैवोपकन्यते॥ तीर्थतोयं च
शुच्येवकूरकादिस्थितं सदापादशौचं शिरवाचछवधौतोपवीतकं॥
वीनाचांतेशुचिर्निसंवधाकूठेशिरस्यपि॥ पत्रकर आचामेच्छुचिः
कर्मार्थमादरात्॥ कुशमात्रकरो वापि दर्न्नमात्रकरोपि वा॥ तदोका
रेचमनं यदान्याहतिनिर्न्नवेत्॥ सावित्र्यावापि कर्तव्यं यद्वाकार्यम
मंत्रकं॥ तनुशं विचिवल्लनं नसजेदन्यथा त्यजेत्॥ अन्येदर्त्री
स्तुसंस्थाज्यास्त्याजेत्तर्नोपरैवतु॥ मपादप्रक्षाल्लनाशेषमाचामेत्॥
यद्याचामेत्॥ न्तमौजन्नं श्रावयित्वातवांबुपात्रस्थापयित्वो
दकं दत्वा कर्माणि कुर्यात्॥ अथान्यमनापवादः॥ अ

स्निचेळअपघेजन्मे पिंगे वृद्धे चन्द्रग्रहणे॥ स्वाचामे द्भोजने रते
सुप्यर्थं चलुकादिषु॥ अंन्येषु चामभ्यक्षेषु संचारेषु सुगंधिषु॥
तांबुल्ले चमुके होम कुस्नेहेतु लेपने॥ इक्षुदंडे तिन्द्वे मल्ले पत्र
पुष्पजलेषु च॥ तथा त्वकूतणकाद्येषु चामे दाजवक्षणे॥ मधु
पर्के च होमे च प्राणाहुतिषु चास्तु च॥ अप्स होमेषु सर्वेषु नोच्छि
ष्टो भवति द्विजः॥ दंतवद्दंतलग्नं रसास्वादने भुद्धं जिह्वायां स्पर्शे च
जिह्वायां स्पर्शेत्तच्छुद्धं जिह्वायां स्पर्शेत तच्छुद्धं॥ तच्च कर्णस्पर्श
नं॥ अंन्यच्चास्यागतं शुद्धं अन्यच्चाचांते॥ तत्स्थानात्॥ च्यु
ते निगिरिंस्य जं चाकर्णस्य श्रोत्॥ यद्वा निगीर्णे कर्णस्य शुः॥
त्यत्तेत्याचमनं रसास्वादने तु संन्हृते द्विराचमनमिष्यंते॥

अन्यच्चास्यगतं चैव आचांतेत त्यवाशिष्टकं ।। अस्यं संत्रोध
घयघुल्लादंतान्मश्रुयत्नतः ।। दंतवद्येमकूपासे दत्तंमद
समं विदुः । येवं दते यात्स्थितं स्यात्तं न्नदोषाय सर्वदा ।। औ
ष्ठ्यमस्त्रश्मश्रुगतो न्लेपः श्मश्रुः प्रक्षाल्लितेस्थिताः । मुखजा वि
प्रुषः स्वस्माः श्मश्राः स्वाश्चपराश्च ताः । स्त्र[illegible]न्याम्भ विप्रुषः
श्मश्राः यद्यंतेन पतंति ताः । अंगपातेतु औचामे नामेव
परपस्यचेत् ।। विप्रुष्वाचमनं कुर्युरंन्ने गेपतितेष्वपि ।। चेद
न्यासे मुखाज्जाता श्मश्रु ये वनुस्सर्वतः । श्मश्रु चास्यगत
श्मश्रुं यद्यंगेनमननस्य चोत् ।। परस्यस्पर्शने श्मश्राच्च स
ष्टाचामदंवः । जानुमात्रे जलेतिष्ठन्नचामेच्छिनदुष्यति ।

उपाविष्टः समाचामे जानुमात्राद पोजले ॥ जलान्मातो जले द्वेय
हिरान मनादहि ॥ वहिरंतः समाचांतः सर्वत्र शुचिरेवतु ॥ जले
स्थोलभ कार्ये षुस्थलस्थः स्थले कर्मसु ॥ उभयत्रस्थले नैवं यं रवं
रनुस्वाचांतः शुद्ध माप्नुयात् ॥ न जले शुष्कवस्त्रेण स्थले नैर
वा उवासमा ॥ आचामादिक्रियां कुर्या दहिर्जानु न कुत्रचित् ॥
इत्याचमनविधिः ॥ अथ दंतधावनविधि ॥ प्रातुर्कृत्याचशु
द्ध्यर्थं कर्तव्यं दंतधावनं ॥ प्राङ्मुखइ ज्ञानाग्निमुखो वा दक्षि
णं बाहुमुद्धत्य वर्जानुकरमुपविश्य तिक्तकषायकटुसमु
गंधपिकंटकीक्षीरवदृक्ष गुल्मलतादिनामेकेन प्रक्षालिते
नवाग्यतो दंतान्धावयेत् ॥ तच्च वृक्षं जं वा ष्टं स्याद व्रणम कोटा
न्यदूषितं

तद्वादशांगुलमष्टांगुलं वा कनीणापसमं स्थूलं पर्वार्द्धरतं कूर्च
कं दंतधावनं कुर्याजिह्वोल्लेखनिकां तथा ॥ पक्ष आदिष्टं गन्ले
ह्रासः ॥ स्त्रीणां तु चतुरंगुलं ॥ सर्वेषां चैव ॥ आयुर्बलं यशोवर्चः
प्रजापशुवसूनि च ॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च संन्नो देहि वनस्पते ॥
इति दंतधावनमंत्रः ॥ प्रक्षाल्य ल्यक्त्वा वसृजेत् ॥ तत्र खदिरकरं
जकरवीरकुटजअसनार्कसर्जारिमेयापामार्गमालतीबि
ल्वाम्राकंदंबरंजवतीवेणुपक्षमोषकबदरादिरीषकोविदा
रपलाशशाकबरसादीरवंड्डिप्रियंगतमालाश्वगंधास्ताः ॥
शाल्मल्यरिष्टन्व्यक्लिंश्रुकपीलुविंत्रततकागरुलकु
रवकेषु कांचष्टतिदुकइंगुदमचकरत्तरपारिभद्रशालिका

११२६॥

श्च वर्ज्याः ॥ इष्टकालोष्टपाषाणैर्न कुर्याद्दंतधावनं दध्नीनी च धा
चामोकदंबे गुदतिंदुका ॥ बसकमल्लिकरा झाका यासाश्री हरा
रतथा ॥ औदुंबरवटश्लेष्मकश्च त्रिंशपाश्चस्थासिगुच्छकुशाका
शैर्दतशुद्धौ गां पश्येत् ॥ नान्यथाशुचिः ॥ कोविदारस मीक्षश्च
यश्लेष्मातकाः फल्गुशाकाः ॥ निर्गुंडीतांश्च पाशारवारवदिबकु
ताकुटावराः ॥ विडातप्रातिषिद्धास्तु रिमेतस्यादिकल्पिताः ॥
पाल्लाशाकुसुमं काशकार्यसंसमस्येती शाल्मलिं किंशिरोमाल
क्षाम्लाकरंजवटार्कबकुलपारिजातं निर्गुंडीसूचिमुखं
चंडकोनमस्य पुगंधोग्रगंध मधुरमविं त्वचाविषं दष्पम
र्थश्च केच वर्जयेत् इत्येके ॥ अज्ञाने ज्ञा यने याने पादुके दं

तथावने॥ पाल्लाषाम्ब स्थ कोचवर्ज्यो सर्वे कुत्सित कुर्मस्तु ॥ श्रा
द्धे यज्ञे च नियमे पत्यौ च प्रोषिते तथा॥ अजीर्णे च विवाहे च
उपवासव्रतेषु च॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु नवम्यां च विशेषतः॥
दंतकाष्ठं च वर्जं अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां स्त्रीदंतका
ष्ठ तैलावि वर्ज्यानि॥ अर्कवार व्यतीपात जन्मदिवससंक्रांति
नेहा स्तुव ज्ञेषतः षष्ठी प्रतिपद्तो अष्टमी पर्वसु विशेषत॥
षट्दर्शे नवम्यां च तैलाभ्यांगं स्त्रियो मास दंतकाष्ठं वर्जयेत्॥
दंत काष्ठालाभे प्रतिषिद्धादिने च अपां द्वादशगंडूषैर्मुख
शुद्धिः॥ यद्वा तृणपर्णोदकेन न्यावा दंतान् तारयावयेत्॥
प्रदेशिन्या ज्ञिमध्ये मा या मिकामुष्ठैय दंत धार्य न्वन पि॥
इति दंतधावनविधिः॥ ६७॥

॥२७॥

अथस्नानविधिः। संशोध्य दंतानाचम्य विधिवत्स्नानमा
परेत्॥ स्नानमूलाः क्रियाः सर्वाः श्रुतिस्मृतिदितान्नृणां।
अस्नातस्तु पुमान्नार्हो जप्यहोमादिकर्मसु॥ गुणादशस्नान
परस्य तं सौरूपं च तेजश्च बलं च शौचं॥ आयुष्यमारो
ग्यमलोलुपत्वं दुःस्वप्नघातश्च तपश्च मेधा स्नानेर्मनः
घ्रासादस्यादेवा अग्निमुखाः सुधी सोन्नाग्यश्रीः स्तु खं
पुष्टीः पुण्यं विद्याशांघातिः। महापापं लक्ष्मीं च दुर्विचिंति
तं॥ शोकदुःखादिहरणं आतस्नाने विशेषतः प्रातर्मध्यान्हयोः स्ना
नं वानप्रस्थगृहस्थयोः यते स्त्रीषवणं स्नानं सकृत्तु ब्रह्मचारिणः।
सर्वेवापि सकृत्कुर्युः रशौचे तोयोदकं विना॥ स्नानं च सर्ववर्णानां।

५ ॥२८॥

कार्यं शौचं पुनः स्मरं ॥ समन्त्रकं द्विजानां स्यात्स्त्रीशूद्राणाममं-
त्रकं ॥ नमस्कारेण मंत्रेण सर्वशूद्राणां क्रियासतः ॥ न जले-
ऊढकवस्त्रेण शुष्कं चैवार्द्रवाससो तर्पणाचमने जाप्य-
मानसादिकमाचरेत् ॥ बाह्यं च स्नाने चमसे यार्थे जपो-
त्सर्जनतर्पणे ॥ जलेष्विन्माहोष्णकेण जलेषु कुर्वन्तु इष्यति ॥
स्नानं च विविधं प्रोक्तं वारुणेतचरन्तेदतः ॥ तत्रापि वारुणं
मुख्यं इतरद्गौणमेव तु ॥ आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं
दिव्यमेव च ॥ सारस्वतमिति स्नानं सप्त तं षोडैवत चतु ॥
आग्नेयं भस्मना स्नानं अद्भिर्वारुणमुच्यते आपो हि
ष्ठा मयं ब्राह्म्यमंत्र स्नानं च तत्स्मृतं ॥ पकोर्चे शारुकुश्च

॥२८॥

मार्जनं तन्मयं स्मृतं चेत् ॥ ब्राह्मं स च्युतं तोयं द्विजसाधारये
दिति ॥ यत्स्मृतं तदपि ब्राह्मयं व्या वायव्यं रजसा गवां ॥ दिव्य
सातपवर्षा त्रिर्गंगा स्नान समस्मृतं ॥ दिवि दृसर स्वतीवा
चाप्सोक्त सरसारस्वत स्मृतं ॥ दिव्यं तीर्थजवं स्नानं गुर्वाचार्य
रितं तथा ॥ सर्वं तीर्थाभिषेकाख्यं पवित्र विदुषाहि वाक् ॥ चां
डालादिस्पृष्टनि तु ॥ कार्यं वारुणमेव तु ॥ काम्यं मलापकर्ष
तु क्रिया स्नानं तु वारुणं ॥ इतराणि यथा योग्यं देशकालाद्य
पेक्षया ॥ स्रोतसोभिमुखः स्नायान्मार्जने त्वघमर्षणे ॥ अन्य
त्रार्कमुखो रात्रौ प्राङ्मुखो वा स्नि मुखो पि वा ॥ संध्यामुख स्ना
संध्यायां तथा चाघंतयाम यो नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियांगं

६

॥२९॥

मलकर्षणं॥ क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितं॥
नित्यमेव तु मध्याह्ने प्रातश्च ब्रह्मचारिकस्य चित्॥ यति व्रति भ
स्मचारि होतृ ध्येत तपस्वनां॥ उच्छिष्टाद्युपपातेषु चास्प
ृश्य स्पर्शनेषु च ग्रहसंक्रमणादौ च स्नानं नैमित्तिकं स्मृ
तं पुष्प स्नानादिकं काम्यं दैवज्ञविधिचोदितं॥ पित्रा
क्रियार्थं च क्रियांग स्नानमुच्यते॥ मलापकर्षणं यत्तत्स्ना
नं मभ्यंगं पूर्वकं॥ स्नानमेव प्रकल्तं तीर्थे क्रियास्नानं तदुच्य
ते स्नान स्वगवा ह्येव च न्यस्नानमाचरेत्॥ प्रभासान्याद्वि
एमुच्छिष्टं तथैव स्नानमाचरेत्॥ नान्यनमसि रोसोमजत्र
नावगाहेत समुद्रके॥ क्रियास्नाने शिरोमज्जेदेन्यत्रापि सरित्सुत॥

॥२९॥

उदयात्सर्वमर्द्धं वा स्नानं स्यात्संगवेपि वा॥ प्रातःसंक्षेपतः स्नानं
होमार्थं तदुच्यते॥ नदीसरिद्देवखातगर्तप्रश्रवणेषु च॥ सर
स्सु वा कृत्रिमेषु स्नतीर्थे विशेषतः॥ वाप्यां कूप्ये तडागे वा परकीये
प वारिणि प्रातःस्नानं सदा कुर्यादुच्छेनैवासे तु रा तत्र पादौ मु
खं च प्रक्षाल्येप्रणवं सावित्रीं मत्वा शिखां बध्वा च म
टं प्रक्षाल्य दर्भान्नीनिधाय दर्भपाणिर्जलं नत्वा त्रयतो
जलिः प्राङ्मुखो वा गाघ कटिकक्षादिन्यमज्य स्नात्वा द्विरा
चम्य दर्भपाणि रायोहिष्ठाद्यैपरैरेतैस्तीर्थे मार्जनं कृत्वा
आलोडनं चाघमर्षणं कुर्यान्न वा॥ ततोव स्त्रप्रातं निष्पी
ड्यापस्पृष्ट्वा वस्त्रद्वयपरिधानोत्तरीयधृत्वा स्नात्वा वस्त्रं

११३०११

निष्ठीव्याचम्य संध्यामुपासीत मध्याह्नकाले विशेषतः ॥
कार्यामाध्याह्निकं स्नानं संक्षिप्य चापि विस्तृतं ॥ संक्षिप्तमस्य
प्रयोगोत्र वक्ष्यते स्मृतिसंग्रहात् ॥ तत्र स्नात्वा कृतशौचश्च द्वि
राचम्य विष्णुं शिवं सूर्यं चेष्टदेवतां नत्वा प्रक्षालिते तटे स्थिति
का दर्भान् क्षतास्तं दुल्नानति न्लान्त्र एव चूत्का प्यमृत्तिका
त्रिधा विभज्य ज्ञागेनैकेन नानेरधः संल्य प्यअक्षील्य द्वि
राचम्य पन्तमुर्वस्व रितिमृत्तिकां प्रोक्ष्य हस्ताभ्यां तस्याः वि
तुर्वरेण्यमिति सूर्यस्य दर्शयित्वा नाभेरधस्योनाः पृथिवी
त्वे विवातिवाएथि वीनां तेति वा लिप्य अन्यं भागं सूर्यं दर्शयि
ना नैरूद्धं गंधद्वारा मितिसा लिप्य आपोअस्मान्मातरः इति
दमापप्रहरत स्नुमिच्यान

११३०११

आपयितिशिरस्यभ्युक्ष्यदुर्मित्र्यास्तस्मैसंत्वितिवहिः
प्रसिचयोअस्मान्द्वेष्टियंचवयंमितिस्मरेद्वेषंप्रक्षाल्य
अंन्यतीर्थेगंगादितीर्थंस्मृत्वानत्वाहिरंण्यशृंगमि
तिवरुणंनत्वा॥तीर्थचतुर्हस्तंप्रक्षाल्यप्रदक्षणमुदक
मावर्तयेत्॥जानुमात्रमलंजलेतिष्ठेदन्यत्रोपविशेष
त्॥स्नात्वादेहंपुनप्रक्षाल्यस्नात्वादिराचम्यतद्देवते
वारुणेभ्युद्धरस्वचरविचलिंगैःमार्जनंकृत्वाइमं
मेगंगेतिसंत्कांत्रिर्लालोड्यनिमग्नोघमर्षणंकुर्यात्॥
तच्चाघमर्षनमंगुलीभिःश्रोत्रेदध्वा॥नासिकामुखं
पिधायनिमग्नास्त्रिषड्ऐदारभ्यावावर्तयेत्अघमर्षणं

८

११३१५

त
रातं चेति ऋचं स्नातो दुपदा वा जपेत्॥ ॐकारं वा जपद्दिव्यु
द्रीवं स्तु यं स्मरेत्सुवा॥ ततत्र पंच स प्तवारं चाप्लुत्य द्विरा
चम्य तज्जमध्ये यवई वा साजलतर्पणं कुर्यात्॥ ततो जला
तीय स्नान वस्त्र प्रांतं तटे निपीड्येत्॥ ये के चास्मत्कुले जा
ता इति ततस्नानाद्यि वस्त्रैः श्रू कूशुद्धमहतं वा संसीमं
वा श्वेतं चातु रत्नं वा वस्त्रं द्वयं परिधाय जं घे पदौ अ क्षाल्य
द्विराचम्य गंगादि मृत्तिकां यो भ्यापुंड्रं कुर्यात्॥ अथा नित्य
ब्रह्मयज्ञतर्पणादि कुर्यात्॥ छ॥ अथ तर्पण विधिः॥
अन्वाचारध्येन सव्येन दक्षिणेन तु वा पाणिना॥ सव्यो
त्तरान्यां पाणिन्यामथ वा तर्पणं चरेत्॥ श्राद्धे पिंडे

११३११

विवाहेच दानेचैवेके न दीयते ॥ तर्पणं तु भवेत्तैव जलं देयं तु ना
न्यथा ॥ वामहस्ते तिलान्रक्षित्वा जलमध्ये तु तर्पयेत् ॥
स्थले ज्ञातटे पात्रे रोमकूपेन कुत्रचित् ॥ अस्वसंस्कृत
प्रमीनां स्थले दद्याज्जलं जलेष्वकृतस्तेषु जले देवान्
यज्ञोपवीती देवतीर्थेन प्राङ्मुखस्तर्पयेत् आचार्यां
पितृन्प्राचीनावीती मित्र्येण रुक्षैस्तिलैर्दक्षिणा
भिमुखस्तर्पयेत् ॥ यद्यश्रद्धैकदेवान् ऋषींश्चापि
तृतिलैः सर्वान्वा सर्वैस्तर्पयेत् ॥ यद्यादेवानसौ सांडुले ॥
रुषेस्तिलैश्च पितृन्देवानामेवैवमंजलिं दद्यात् ऋषी

द्वौ द्वौ पित्रे एकं त्रीन्स्त्रीन् वारान् दद्यात ॥ स्वाचारप्राप्तैर्मंत्रैः यद्ब्रा
ह्मदयो ये देवास्तान् देवांस्तर्पयामि भूः देवांस्तर्पयामि । स्वः देवांस्त
र्पयामि ॥ भुवः देवांस्तर्पयामि ॥ ऋक्छंदे पादयो य ऋषयः स्तान् ऋषी
स्तर्पयामि भूः ऋषींस्तर्पयामि भुवः ऋषींस्तर्पयामि स्वः ऋषींस्त
र्पयामि भूर्भुवस्स्वः ऋषींस्तर्पयामि सोमपितृमान्यमोंगिरस अग्नि
ष्वात्ताः अग्निः कव्यवाहनादयो ये पितरः स्तान् पितॄन् तर्पयामि भूः
पितॄन् तर्पयामि भुवः स्तर्पयामि स्वः पितॄं स्तर्पयामि भूर्भुवस्स्वः
पितॄं स्तर्पयामि ॥ ततः पित्रादीन् प्रतियुग्मं तर्पयेत् ॥ पित्रादीन्
मित्रादीन् मातामह्यादीः पितृव्यास्तत्पत्नीः ज्येष्ठभ्रातॄंस्तत्पत्नी
नीः । मातुलादींस्तत्पत्नीः गुर्वाचार्योपाध्यायसुहृत्संबंधिबां
धवांश्च अश्यानदातपोषकरी वृद्धिनश्च्यतमतीश्च तर्पयेत् ॥
तिलाचावे स्वर्णरौप्यताम्रदर्भयुतोदकैः । खड्गमौक्तिकहस्तेन

कार्यं वापि न तर्पणं ॥ न केवलं जलैनैव कर्तव्यं सति सम्भवे ।
जीवत्पितृकः कृष्णतिलैस्तर्पणमाचरेत् । सदामावास्यारविवा
रे च जन्मर्क्षे वदिवसेषु च ॥ गृहे निषिद्धं सतिलं तर्पणं श्रा
द्धे हि नैवेतु ॥१॥ ज्ञोन्नन गृहे ज्ञो ननदिने न तिलतर्पणं ॥
विवाहे चोपोनयने चौले सति यथाक्रमं वर्षमर्द्धं तदर्द्धं च
नैवेके तिलतर्पणं वृद्धौ ससां च तन्मासे नेत्येके निलत
र्पणं ॥ तिथि तीर्थ विशेषेषु कार्यं प्रेते च सर्वदा ॥ स्मृ
पक्षेतु विशेषणे स्मृति तिलोदकैः स्नानतर्पणं कार्यं पवा
तरे उदकं प्रक्ष्य तिलान्निचाधाय स्नानं पात्रोदकेन कुर्या
त् तत्र तिलैः स्नानं तिलं लोर्दवस्नानं तत्र तिलपि पेन

१०

॥३२॥

उद्वर्तनं कार्यं इति पर्यायः। पिंडान्सपिंडा नो दद्युः प्रेतपिंडं विना क्वतु॥
पितृयज्ञेषु यज्ञे च गयायां दद्युरेव ते॥ गया साम्यं स्मृतं तास्यं
केचिदाहुः पुराणगाः। वसुरुद्रादिसरूपान्श्राद्धेथो तर्प
येत् पितृन् नाम गोत्रे समुच्चार्य तिलैः सितैर्घृतसंयुतः।
दीपोत्सवचतुर्दश्यां कार्यं च यमतर्पणं। याश्च चतुर्दश्या
मपि कार्यं स देवकं॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतका
य च॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च॥ औ
दुंबराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने॥ वृकोदराय चित्रा
य चित्रगुप्ताय वै नमः। चतुर्दशैते मंत्राः स्युः प्रत्येकं च
नमोन्विताः। एकैकेन तिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रीनुदकांजलीन्।

॥३३॥

यज्ञोपवीतिना कार्यं प्रचीनावीतिना थवा ॥ देवत्वं च पितृत्वं च यमस्या-
स्ति द्विरूपता ॥ ततस्नानं च वस्त्रं च निष्पीडयत् ॥ न चाङ्गुष्ठीकृतं नि-
पीडयेत् ॥ स्नात्वा आर्द्रवस्त्रो विण्मूत्रे कृत्वा प्राणायामत्रयं कृत्वा उ-
पर्यधः ॥ ततः स्नायात् ॥ नोत्तरीयमधः कुर्यात् ॥ नोपर्यधस्तमंबरं ॥ न कंसर
न स्नायात् ॥ नोत्तरीयमधः कुर्यात् ॥ नोपर्यधस्तमंबरं ॥ नकंसर
तं कच्छं वा ॥ परिदध्यात् कथंचन ॥ कुतुपं ज्ञात्वा मजिनं योगपट्टोत्त
रीयके ॥ यज्ञोपवीतमंत्यद्वो द्वितीयं तु नवे दिह ॥ स्नात्वा निःपी
डयेत्केशांश्च नांगेभ्यस्तोयमुद्धरेत् ॥ न चरस्त्रं न विधुनश्च न केशं
न बध्नयेत् स्नातोगांनिमज्जाच्च स्नानवस्त्रेण सर्वदा ॥
न वस्त्रान्योन्यस्पृष्टं मज्जानन्त लिंपे शिष्टतो तीर्थः ॥ स्नात्वा नधावसे
द्वता नमज्जाद्वास सा मुखं ॥ न रोमत्तिका स्नानं न च भोम
र्कवारयोः ॥ संध्ययोर्नैव गोमुत्रं न ध्येगोमयं निन्दि ॥ दिं बुगोत्र

१३४

कृत्स्नैः शुद्धिर्निश्चयमुक्तस्मान्निः ।पंचपिंडाननुद्धृत्य स्नात्वा प्युद्धरेत्स
र वारिषु॥ स्नायादस्नुपहन्नो नित्यार्थं न महानदिषु॥ माघानि ष्टा
द्वे द्विकेराशौ मध्यमयायोः। न महानदीषु अन्यार्थं काम्य
नैमित्तिकं च वेत्॥ स्नायात्पूर्वमस्नातो निःसुध्येन जलेन च॥
अस्पृश्यस्पर्शने स्नानं निश्युष्णेन जलेन च॥ नाभुक्त्वा न नि
देत तीर्थे तीर्थान्तरं स्मरेत्॥ न स्नायादुत्सवे तीते मांगल्यं वि
निवर्तिं च॥ अनुव्रज्य सुहृद्बंधुन र्चयित्वेष्टदेवताः॥ स्वतेजं जन्म
र्क्षदिनं चो प्रतिपच्च नवमीषु च॥ श्राद्धकर्ता चान्यदिने संक्रांति
ग्रहणेषु च॥ पातेर्कवारे सप्तम्यां चतुर्दश्यष्टमीषु च॥ एका
दश्यां पौर्णमास्यां तिथ्यां दर्शे विशेषतः। तैलाभ्यंगरतिर्मां
सं दंतकाष्ठं च वर्जयेत्॥ उष्णोदकेन न स्नायादन्यादृशाच्छा
प्यकारणात्॥ दिनघातातमिते स्नायाद्विशेषान्मध्ययोर्मयोः

१३४॥

अग्निप्रज्वाल्य च स्नायाद् दाप्यादिषु महाजले ॥ राहुदर्शने संक्रां
ति विवाहोत्क्रांत चद्विषु ॥ स्नान दानादिकं कार्यं निशि काम्यव्रते
षु च ॥ नद्यां स्नात्वा नदीं चान्यां न प्रशंसेत् स्नानेनाघमर्षणं तर्प
णं ॥ उष्णाम्बु पश्चि स्नातां दंपदी मैथुनं गतो ॥ शयनादुत्थि
ता नारी शुचिः स्याद् अशुचिः पुमान् ॥ ऋतौ तु मैथुने स्नायात्
गर्भचारणशंकया ॥ अन्यतो तद्दशा वाच्य शौचं मूत्रपुरी
षवत् ॥ रोगेण यद्रजः स्त्रीणां न तेनाशुच्य यस्मृताः ॥ चाण्डा
लादिस्पर्शदोषे विस्तारो वक्ष्यतेऽथ कू ॥ शवानुगमने स्ना
ने घृतप्राशो विकल्पितः ॥ तत्र पुंसः सचैलं स्यात् स्नानं तत्र सु
वासिनी ॥ कुर्वीत वाऽशिरःस्नानं रोगी जरी तथा ॥ अशक्ता
तौ शौचं न गृहे शौचाना हि च सर्वदा ॥ न शीतलजलस्नानं
कार्यं नैवोष्णसेविना ॥ उष्णं जलं स्नाने मार्जनं कार्यं ॥ सोष्णे ॥

72

॥३५॥

गर्ते वा बहिषोन्मस्तकेन वा कार्यं ना बहिरपि ॥ नाभ्यङ्गो स्तकेन कार्यः ॥ इति
स्नानविधिः ॥ ७ ॥ तैलाभ्यंगे निषेधास्तु सर्वशोधयेत्सदा
द्वितीयं वर्जयित्वा यं दृष्टादृष्टविशेषतः ॥ सार्षपं गंधतैलं च यत्
तैलं गंधवासितं ॥ अन्यद्रव्ययुतं तैलं न दुष्यति कदाचन ॥ तैला
भ्यंगनिषेधेषु तिलतैलं निषिध्यते ॥ अभ्यंगस्य निषेधस्तु
सार्षपादेरपि ष्यते ॥ स्नेहेनाभ्यंगो न भवति हि स्नेहः सार्षपादि
कः ॥ भोजनादौ तैलस्य निषेधोऽभ्यंगये वा ॥ तैलाद्वा
सितैलस्नेहे सुहृद्दोनैव योगिवः ॥ अतस्तिलविकारेषु
पिण्याकतिलचोद्रके ॥ शांकुलीदसरादौ च निषेधो नैव
जायते ॥ सार्षपादौ तैलवाद्गतकार्यस्य दृष्टत्वतः ॥ संतापः
कान्तिरल्पायुः धनं निधनता च वे ॥ अनारोग्यं सर्वकामा

॥३५॥

वारषभ्यंगकारिणः ॥ असौ नाप्य चैनै धनै र्धन्यं वारयोर्गुरुभ
ऋयोः ॥ निषिद्धदिवसे ग्वाले रे राचौ व्याधितस्य च ॥ देवांतरस
तेतैलं न दुष्यति कदाचन ॥ शिरस्नानं स्थ्रौते तैले ननांगं किंचि
दुषस्पृशात् ॥ सर्वदा नियकर्मार्थं स्नायादेव कथंचन ॥ विन
मृत्तिकया वापि मवर ध्चोछ्लेन चाबुना ॥ अथ भ्यंगस्नान
विधिः ॥ अथ संध्याविधिः ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः
सर्वकर्मसु यत्किंचित्कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते ॥ तत्र
पादौ हस्तौ प्रक्षाल्य द्विराचम्य दर्भपाणिरापौहिष्ठाद्यैः
अपूदेवतैर्मंत्रैर्दर्भैः नीरशिमार्जनं कृत्वा स्नानं परि
षिच्य सूर्यश्चेत्य पुः पीवेत् ॥ ततो द्विराचम्य पुनश्चा

११३६।

दैवैनैरेवंमार्जनंकृत्वास्नानंपरिषिच्यगायत्र्याभिमंत्रितंतोयंमं
जल्लीनास्कर्यायार्घ्यंत्रिरुक्षिपेत्॥अथदेहेधारणंतुमार्ज
नंपरिवार्जयेत्॥पात्रास्थेनांबुपाकुर्याद्वामहस्तस्थिते
नवा॥ततः प्राणायामत्रयंकृत्वाअस्यदत्तानात्रिंशत्प्रा
ङ्मुखोगायत्रीजजपेत्॥अनस्तदर्शनादासीनः सायंप्रत्य
ङ्मुखोजपेत्॥ब्रह्मचारीगृहस्थश्चशतमष्टोत्तरंजपेत्॥
वनप्रस्थोयतिश्चैवसहस्त्रादधिकंजपेत्॥यदापरस्तु
जपेद्देवीमक्षाविंशतिमेवच॥सदर्भपाणिर्होमा
सूदर्भस्थः [illegible]त्तसंख्यया॥तेनवर्तयद्देवीमक्षसूत्रैस्तथा
पिना॥सौवर्णरजतैस्ताम्रैःस्फाटिकैःकृतजैस्तथा॥

११३६॥

अरिष्टपुत्रजीवोत्थैरिंद्राक्षैः शंखसंभवैः। रुद्राक्षैरपि पद्माक्षैः
कुशाग्रंथिभिरेव वा॥ माणिरत्नचक्षसूत्रं स्यात्त दष्ट ज्ञातसरय
या॥ चतुपंचाशता वापि सप्तविंशतिभिस्तथा॥ उत्तमे जप
उपांशुस्याच्छतयो वै मानसस्तु था॥ स उपांशु जपो ज्ञेयः स्व
ल्जिजिह्वरदच्छदः॥ मानसस्त्वचचल्लुह्वं दश्चानछेदईतः॥
नाचोरनिनान्यमनान्यमना नचव्यैस्तपतत्करः॥ जपे
न्त्प्रोढपादश्चनावष्टे धे सौरे ल्सोऽभुचिनचक्रमे
नन्यनपाश्यमनन्तोकयत्॥ नासंख्यातमदर्त्तेश्चना
शिरवाकच्छवधनः मनसाहरणं रौचूमौनं मंत्रार्थ चिंत
ने॥ अव्यग्रत्वमनिर्वेदो जपसंपत्तिहेतवः॥ जपांतप्रातः

सौरैर्मंत्रैः सूर्यमुपतिष्ठेत् ॥ सायं वारुणैः ॥ यद्देवान्नयज्ञातवे
दसेन ॥ वैष्णवैरौद्रैर्वोपतिष्ठेत् दिग्भ्यो ग्न्यो दिग्देवता ॥१३७॥
भ्यो नमस्कृत्य संध्यायै सावित्र्यै गायत्र्यै सरस्व
त्यै सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमस्कुर्यात् ॥ इत्यादि यथास्वाचारं कुर्युः
पुनः सूर्यं नमस्कृत्य स्वनामगोत्रेण वाग्यतः ॥ ममाग्नानुद्धृत्याथ हो
मं कुर्याद्यथाविधिः ॥ इति संध्योपासनविधिः ॥ अथ होमवि
धिः होमे मुख्यो यजमानः पत्नी पुत्रश्च कन्यका ॥ ऋत्विक् शि
ष्यो गुरुर्भ्राता भागिनेयः सुतापतिः ॥ एतैरेव हुतं यत्तु तद्धु
तं स्वयमेव तु ॥ पर्वहूनवर्जं पत्नी जुहुयात् कुमारिच्च अस्य
मक्षं तु दंपत्योर्हितिव्यं न त्विगादिना ॥ द्वयोरप्यसमक्षं चे

॥१३७॥
॥१४॥

वेद्धुतमनर्थकं संन्निनिधौ यजमानस्यादेशात्यागकारको
असंन्निधौ तु पत्नी स्यादध्वर्युस्तदनुज्ञया ॥ उन्मादे असंबेचा
र्तौ कुर्वीतानुज्ञयाविना ॥ नोपवासी प्रवासे स्यात्पत्नी धार
येत्तेव्रतं ॥ सर्वदा यद्यजमानो वा त्यजेत्तत् ॥ दिग्भुखःशुचिः
प्रातर्होमे संगवांतः कालस्त्वनुदिते तथा ॥ सायमस्तमि
ते होमकालस्तु नवनाडिकः ॥ बहुशुष्कं कूष्पधने चाग्नौ
स्तु समिद्धे विधूमके ॥ सांगारे लेलिहाने च होतव्यं ना
न्यथा क्वचित् ॥ अग्नेः प्रदक्षिणावृत्तिः कर्मदृश्यश्रुवा
नहः ॥ अग्निपरिसमुह्य ॥ परिस्तृय ॥ पर्युक्ष्य ॥ अक्षत
गंधपुष्पैरलंकृत्य समिद्धाप्रोक्षप्रोज्ञदासमिन्धं

॥३८॥

हुल्लमतिक्रम्ये देवायतनं संपूर्णहोम्यं देवतीर्थे न कार्यं न सोम्ये
न वा कृत्वा पुनः समिधं तो स्योपस्काय परिसमुह्य पर्युक्ष्य कु
कुतशेषब्राह्मण यदत्वा न मेत् ॥ पयो दधि यमागश्च स
र्पिः स रोदने दुष्का सोमो मांसं तेलमायो दशैतान्यग्निहो
त्रके ॥ स्यादग्निहोत्रवत् ॥ गृह्यसंस्कारो मंत्रवर्जितः यद्वा
त्रिः प्रोक्षणं तेषां मांसमौपासने न च ॥ शालिस्यामाक
नीवारा व्रीहिगोधूमयावकाः ॥ येतेषां तंदुला होम्या या
वनाभाः प्रियंगवः शाल्यश्च गोधूमा व्रीहयो पवाः ॥
स्वरूपेणाति होम्याः स्युः स्वरूपेणाप्यवे तिलाः ॥ द्रव्यं श्रु
वेण होमव्यं पाणिना कठिनं हविः ॥ व्रीहीणां च यवानां
॥३८॥ चाज्ञातमाकृतिरिष्यते ॥ तदेन्नद्विगुणं प्रासोमराडं [illegible] ति साधा ॥

कुक्कुटांडकमात्रंतुपिंडमित्यभिधीयते॥अंगुष्टपर्वमात्रं
स्यादवदानंततोपिवा॥ज्यायास्त्विष्टकृदाज्यंतुचतुरं
गुलिकंमितं॥ग्रासमात्रंभवेद्भिक्ष्या अग्रंग्रासचतुष्ट
यं॥अग्रंचतुर्गुणीकृत्यहंतकारःसउच्यते॥भिक्षापुष्क
लंमंत्रंवापूर्वंपूर्वंचतुर्गुणं॥स्त्रोजनंतुद्विगुणंशरा
वःपात्रमेवच॥यद्वा॥प्रक्षेधान्यंचतुःषष्टीराहुतपरि
कीर्तितं॥तिलानांतुतदर्धंस्यात्तदर्धंस्याद्घृतस्यतु॥
पलाशादिःसत्त्रासम्युदंबराजासमीत्॥अपामार्गश्च
र्कदूर्वाश्चकुशाश्चसपरेविदुः॥सत्वजःसमिधःकार्या

१६

॥३१॥

कोष्ठबन्धलक्षणाः समास्तथा॥ ग्रास्तादशांगुलास्तास्तु द्वादशांगुलि
रास्तथा॥ आर्द्रप्रकाश समञ्छेदा सार्जन्यं गुल्मकास्तुल्याः। अ
पादिताः आर्द्रा शीरवाः ऋमिदोषवि॥ वर्जिताः। दग्धाकरा
श्च त्तास्तथा स्थूलाह्रस्वादीर्घाश्च वर्जयेत्॥ यद्दास मि
त्य विप्रं देहश्च त्रयः प्रदेशासंमिताः। इत्यादिगुणः कार्यः
त्रिगुणपरिधिस्मृतः॥ स्मार्तेप्रादेशारथ्योवाद्विगुण
परिधिस्मृतः। अथ दर्भविधिः। कुशाः काशा यवा दूर्वा
उशीराश्च सकुंदुकाः। गोधूमा व्रीहयो मुंजाः दश द
र्भाः सबल्वजाः॥ नभोमासस्य दर्शे तु शुचिर्दर्भान्समा
चरेत्॥ अयातयामास्ते दर्भा नियोज्याः स्युः पुनः पुनः
विरंचिना सहोत्पन्नः परमेष्ठीनिसर्गजः। नुद पापानि स

॥३१॥

जवस्वस्तिकरो मम॥ कुशो स्तान मंत्रः॥ येवं मंत्रं समुच्चार्य
ततः पूर्वोत्तरामुखः॥ हुं फट् इति कारेण मंत्रेण सरुछित्वा समु
द्धरेत्॥ अच्छिन्नाग्रा अशुष्काग्रा पित्र्ये तु हरिताः स्मृताः॥
अमन्त्रादेवकार्ये च अयोज्या ब्रह्मजपादिषु॥ समपत्राः
कुशाः शस्ता देवे पित्र्ये च कर्मणि॥ अनंतरगर्भिणी याग्रौ
प्रादेशौ तु पवित्रके॥ चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैः ब्राह्मणस्य पवि
त्रं ये केकन्यूनमुद्दिष्टं वर्णे वर्णे यथाक्रमं॥ सर्वेषां वा भ
वेद्धास्यां पवित्रं ग्रंथितं न वा॥ त्रिभिस्तु शांतिकार्ये तौ
ष्टिके पंच त्रिस्तथा॥ चतुर्भिश्चाभिचारे स्यात् षड्भिः के
चन॥ स पवित्रः सदर्भो वा कर्मणाचमने चरेत्॥ [illegible]

छिद्रतान्नवेत्तस्य लुक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेत्॥ यः कृतः पिंडनि
पः श्राद्धं वापि तत् तर्पणं विप्र चादिषु ये द दन्तांतेषांय
गो विधियते॥ नीवीमध्ये स्थिता सा ज्याः पुस्तमो रिख्व
तास्तथा॥ वामहस्ते स्थिते दर्भे न प्ये बे दक्षिणे न तु॥ वज्रो
दिनो पयहरणेन दोषः पिबतोन्नवेत्॥ न ब्रह्मग्रंथिना
चामेन्न दूर्वाभिः कदाचन॥ स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्या
यपितृकर्मणि॥ सपवित्रौ सदर्भौ वा करौ कुर्वीत नान्यथा॥
कुशाभावे तु काशाः स्युः काशाः कुशाः समाहृताः॥ काशाभा
वे गृहीतव्या अन्ये दर्भा यथोचितं॥ नाडी युनियाङ्गी
त्रौतु लिनीयाद्वानसंध्ययो॥ दर्भाभावे स्वर्णरौप्य
ताम्रैः रत्नैः क्रियाचरेत्॥ ३ ॥ दन्तोद्धरणविधिः।

॥५०॥

बर्हिः कुशामयं प्राह्यं नलच्छ्यं ते कुशा यदि॥ शरश्चैव मुंजवा
।श्च बाल्वे मोंजार्जुनेक्षवः कर्नौ स्फेचं॥ सुगंधितेजनो प
र दूर्वा क्षीरदु माअपि॥ यदा सर्वतएणेभ्यो पि ग्राह्यं बर्हिय
था चितं॥ [illegible] ठ काष्ठ तूलद्र गंध तृणवर्जितं॥ चोकु
लं नेरक चापि वर्जयेत्यपरे बुधाः। कुशानावे परे प्राकुः प
र्व बल्कसदोषघ्नाः। वं दूकास्त [illegible] नोकाटपरिव्याच्च वव
र्जिताः। मुख्या दर्शा विशेषेण केचित्काशान्सुरान् शा
न्॥ बल्वजान्पुंडरीकाणि यवव्रीहितृणान्यपि॥ इति ब
र्हिः। पत्न[illegible]वादिरे वेध्मो मुख्यस्यात्तदलाभतः। शमीव
टोदुंबरजाश्च [illegible]सादलाभतः। वनस्पतीनां सर्वेषां

उद्भ्मः कार्यो विशेषतः॥ तत्रैतानभ्यार्जयेद्वृक्षान्कोविदारविनीत
अपिच्छामल्लं राजवृक्षं शाकद्रुयं तथा॥ नीपं नीबं धरं चैव तिलकं
स्यान्मल्लीमपि॥ श्लेष्मतिकमपि स्यक्का म्रास्योन्यसकलोदुमः॥ आ
थश्च वश्चाचिः॥ वैकंकती वापालाशी चाग्निहोत्रहवल्प॥
जुहुपालास्युपभृदाश्वत्थाज्जुहुयैकं कातीध्रव॥ यद्वा॥ सर्वास
चुः कार्या येते सामान्यवस्तुतः। शमीयःश्च कार्याः सर्वा वान्ते
जं रक्षजाः। तदलाने यथालभमन्यत्सलीमरक्षजाः। रवादिरा
स्रुक्स्रुवश्चापि राम्याः प्रादीत्रमेक्षले॥ खादिरोमुसलः
कार्यं पालाशस्याद्दुलूखलः। यद्वोजो मारुणो यौतद्वावेन्य
वृक्षजौ॥ पलाशं दावरां शान्यद्वक्षा दाच वंसस्मृताः॥ अश्मर
अश्वत्थकं वारुणो नो चेदिश्यात्रमिहान्यजं॥ मेखल्या नावंतुसद्दश
द्यं प्रतिविचिं

यते यावद्यत तत्तुसदृशं तत तदेव हि गृह्यते ॥ काम्ये अति निधिर्नास्ति निर्दिष्टे नैमि
त्तिके हि सः ॥ काम्यस्तु उपक्रमादूर्ध्वमन्ये प्रतिनिधिं विदुः ॥ नस्यात्प्रतिनिधि
र्मंत्र स्वामि देवाग्निकर्मसु ॥ स देशकालयोर्नास्ति नारण्या निधिरे
व सा ॥ समारूढं चमपि धर्मराणि ब्रुवते बुधाः ॥ नान्नावस्य प्रतिनिधि
रन्यावांतरमिष्यते ॥ नापि प्रतिनिधि धातव्यं निषिद्धं वस्तु कुत्रचित् ॥
श्रोत्रियाणामन्योन्यं वद्रव्यं हितदशेषतः ॥ ग्राह्यं प्रतिनिधित्वेन
होमकार्ये न कुत्रचित् ॥ द्रव्यं वै काल्पिके किंचित्तत्र च संकल्पितन्नवे
त् ॥ तदन्नासदृक्कू यास्यं ननु वैकल्पिकांतरं ॥ मुख्यद्रव्योपचारेतु
प्रतिनिध्यम संविन ॥ प्रयुंजानस्य मुख्यार्थं नान्ने ग्राह्यः स एव हि ॥
उपात्तेति प्रतिनिधौ मुख्यार्थोऽभिभ्यते यदि ॥ तत्र मुख्यमनादृत्य गौ
णेनैव समापयेत् ॥ उपात्ते यस्मिन्कस्मिन्वा मुखे पि चरितेसति ॥
अंन्यद्रव्यं सजातीयं विजातीयमथापि वा ॥ उपादाय आयुजा
यदि दर्न[illegible]पिवाप्नुयात् ॥ उपात्तत्याविनोषेपि पूर्वक्रित्यापरं स्थयेत् ॥

॥८२॥

मुख्याचावेव्यवहा गौणमुपात्तं सद्धिनश्यति ॥ तत्र मुख्योपमं गौ
णं ग्राह्यं गौणोयमन्त्वतु ॥ संस्काराणामयोग्योपि मुख्य एव
हि गृह्यते न तु स संस्कारयोग्योन्यो गृह्यते प्रतिरूपकः ॥ मुख्यो
कार्यासमर्थे तुल्यं ध्यायेत स्यनारदप्रतिरूपमुपादायरत्नं
न प्रयुज्यते ॥ इत्यंतं न्मात्र पर्याप्तं मुख्य द्रव्यस्य सन्नवे ॥ पुरोडाशमच
र्थं न नीवारप्रग्रहः ॥ कृष्णग्रीवादिके द्रव्यादिशेषपाचरिते सति ॥
ग्राह्या कृष्णोपि सव्रीहिः नाव्रीहिः कृष्णगुण्यपि ॥ कार्यरूपेस्तथापु
ष्पैः क्षीरैः पुष्पैः फलैरपि ॥ गंधै रसैः सदृक्ग्राह्यं पूर्वाभावे परं
परं ॥ व्रीहिर्यवाबाबाश्यामाको नीवारो वा हविर्नवः ॥ वेणुयवा
स्तद्रसंकाकूदमत्स्यपत्ने जलं सस्यं वा हविरेतषु यथासंभव
माचरेत् ॥ प्रतिनिध्यंतरवस्त्यं विज्ञेयं हविरयुये ॥ प्रचारदे
वतोद्देशात्यत्यजेत्स्यमात्मनः ॥ अन्यन्यदपि वा प्राह्यं सद
शं चान्यमात्रकं ॥ न ग्राह्यं सर्वथा माषवरकोदारकोद्रवं ॥ यकाश्री

॥८२॥

व्रीहिपूर्वा न्नावेतु षष्ठं ॥ तंडुलयोग्गिनी ओषधीः परिगृह्णीयादेककौ
द्रववर्जिताः ॥ ग्राम्याणि तु न्नवेद्राम्यमारण्यानामरण्यजं ॥ यवाज्ञा
वित्तु गोधूमैः स्तत्तो वेणुयवादयः ॥ छंदोगगृह्यवचनाज्जुहुयाद्धावि
रत्नये ॥ फल्गुयाज्ञिकरक्षस्य तत्समग्रमथवाजलं ॥ यद्यग्निहोत्र
होमार्थं पयो न स्यात्कदाचन ॥ तदा व्रीहियवौ ग्राम्यमौषध्यंतरमे
वच ॥ आरण्येयोषध्यो वृक्षाः फलान्यापद्युर्यत क्रमात् ॥ होमं कतु
मुपादेयं प्रवाल्गान्नेपरं परं ॥ तेषामभावे जुहुयाद् ब्रुद्ध सयास्सम
स्मिनः ॥ अव्यार्थं गोघृतं ग्राह्य नदह्ना वेनु माहिषी ॥ अजेवा इद
न्नावेतु साक्षात्तैलं ग्रहीष्यते ॥ तन्नेोनावेग्रहीतव्यं तैलं जतिलसं
न्नवा ॥ तदन्नावे ऽतसीवैस्नेहं कौसुंभं सर्षपोद्भवं ॥ रक्षस्नेहो
धवा ध्यात्यः पूर्वाभावे परं परः तदन्नावे यथाप्राप्ति सामाकान
तरोद्भवं ॥ इदमान्नोद्धृता येन ध तार्थं योजयेत्सुचीः ॥ [illegible]

४०

उन्नागामि वैरङ्गो द्रव्यं स्यजेत् ॥ यदा गव्यघृते छागमाहिष्यादिघृ
तं क्रमात् ॥ तदभावे गवादीनां क्रमात् क्षीरं विधीयते ॥ तदभावे
दधि प्रोक्तं अभावे तैलमिष्यते ॥ तत्रेज्यमेजना यर्थ [illegible]
[illegible] कथं च न ॥ तत्र क्षीरे पयन ग्राह्य साक्षात्तेलं ग्रहीष्यते । अत्र
मुख्य दधि क्षीरं त्रैते पितदलाभतः ॥ अजादेः क्षीरस्याप्यादितः
दलाभे तु गोघृतं ॥ मुख्यासन्नो यवाग्वाख्यः कार्यकारणासत्ततो ॥
अत एव धृतालाभे स्यदि दधितत्तः पयः ॥ येषां केषां चिदन्येषां हविषामप्यसंभवे
सर्वत्राज्यमुपादेयं भारद्वाजमुनेर्मतात् ॥ मुख्य कालेयदा वक्ष्यकर्म कर्तुं न शक्यते
गौणकालेपि वर्तव्यं गौणाप्यत्रे दृशो भवेत् ॥ सायमाहुतिरा प्रातराहुतिः ॥ कर्तव्याभि
लिप चेत पार्वणं पार्वणांतरात् ॥ श्यामाके ब्रीहिभिश्चैव यवैरन्योन्यकालतः ॥ प्राक्
य स्थंयुज्यते व्रयं न तत्र ग्रहणास्यय ॥ एवमागामि कार्यस्य मुख्य कालादधस्तनः ॥
स्वकालादुत्तरो गौणः कालः पूर्वस्य कर्मणः सर्वत्र गौण काले तु कर्म यो दितमाच
रेत् ॥ मुख्य कालेन्वमुख्यं वे साध्यनं नैव लभ्यते ॥ मुख्यकालामुपाश्रेय गौणपक्ष
साधनं ॥ न मुख्य कालाल्लाभाल्लगौणकालप्रतीक्षणं ॥ येकपक्षाग्नि यावद्धो
मसंघो तिपद्यते ॥ पक्षहोमविधानासान्नुकूलान्तं तु मती जपेत् ॥ सकालाच
र्षितः कश्चिन्नौणः कलो निरूपितः ॥ अपकर्षस्थान्यापि गौणः कालो निरूप्य
ते ॥ अमयार्घ्यतिमानापकृतो वाध्यगतोपि वा ॥ राष्ट्रभ्रंशे धनाभावे तु

॥५३॥

॥५३॥

व्रीहिपूर्वान्नावेतु षष्ठं ॥ तंडुलयोग्गिनीओषधीः परिगृह्णीयादकृष्टको
ऋ वव वर्जिताः ॥ ग्राम्याणि तु न वेद्यान्यारण्यानि मरणाजे ॥ यवाना
वितु गोधूमास्ततो वेणुय वादयः ॥ छंदोगपरस्य वचना जुहुयात्सवि
रत्नये ॥ फलं याज्ञिकवृक्षस्य तस्य मथवाजलं ॥ यदाग्निहोत्र
होमार्थं पयो न स्यात्कदाचन ॥ तदा व्रीहियवौ ग्राम्यमौषध्यं तरम
वचा ॥ आरण्योषध्यो वृक्षाः फलान्यापर्यर्यत क्रमात् ॥ होमं कतु
मुपादेयं पूर्वालाभे परं परं ॥ तेषामभावे जुहुयात् क्षुद्रसया सम
त्मनः ॥ अव्यार्थं गोघृतं ग्राह्यं न दध्ना वेनुमाहिषी ॥ अजं वा दद
न्नाभे तु साक्षात्तैलं गृह्यष्यते ॥ तलोन्नाभे गृहीतव्यं तैलं जतिलस
न्नव ॥ तदन्नावे ऽतसीवे स्नेहं कौसुंभं सर्षपोद्भवं ॥ वृक्षस्नेहो
पवाद्याह्यः पूर्वाभावे परं परः ॥ तदन्नावे यवव्रीहि श्यामाकान्य
तरोद्भवं ॥ इष्टमान्नोड्यता चेन घृतार्थे योजयेत्सुधीः ॥ दृ॰ ...नेषु

86

गेहे वसन्नपि ॥ अन्येष्वेवंप्रकारेषु निमित्तव्यागतेषु च ॥ समासमग्निहोत्राणां
यं माथासंभवमाचरेत् ॥ निमित्तानामिहैतेषां निर्दिश्यैकमुच्यते । तत्सर्वे
षु निमित्तेषु ज्ञानीयात्प्रतिपादितं ॥ पक्षहोमानसंशेषान्वाशेषहोमानथा
पि वा ॥ समस्यजुयात्तत्रप्रयोगोयं निरूप्यते ॥ प्रतिपद्युन्नयेत्सू
यमापद्यंन्यत्र वा दिने ॥ यावंतोपेक्षसध्याहाप्रादिनाभिभवंति वै गो
तावंति परिगृहीयाच्चतुरन्ननो दशैतु ॥ पात्रांतरसहायायां मिश्रायां
प्रकृतेस्त्वचि ॥ स्त्रूक्स्त्र्वंतरं वापि कत्वा तत्र समुन्नयेत् ॥ येकस्मी सकृ
द्धोमाः सकृदेव निमार्जनं ॥ उपस्थानं सकृत्कार्यं शेषाः प्रकृतिवरिष्यते
येवमेवोत्तरंत्रपि प्रतहोमान्समस्यतु ॥ जुहोत्योपवसध्याह प्रातर्होमांस्त
कृततः ॥ समारोपविधानेन समारोपयेत्तनलात् ॥ चेवप्रक्षिपदोन्यत्रय
त्रापदुपजायते ॥ तथैवोपवसध्यात् ॥ प्राकूपत्नीशालायाम्निनयपति
अपदेवावधिर्होमि: समासस्याकुपेयते ॥ तस्मात्तद्धिचिदारभ्य याव
तस्माघते पि वा ॥ अर्धकालसमानं होमान्समस्येदेकपक्षगान् ॥
येवमेकत्र पक्षस्य होमास्तत्पाममबाषत: ॥ यत्ना वा समासस्यानपक्षांतरवर्तिनां स
सर्वैऽप्यन्यवबसध्याह्नसायंहोम: पृथकू भवत् ॥ तथैवयत्नीमाहे प्रातर्हो
मो भवेत्पृथकू ॥ पर्वोपवासमध्यं न्यंचेत् ॥ प्राप्तं केनापि हेतुना ॥ तदातः पा
यहोमोपि सर्वै: सह समस्यते ॥ तावत्तानापगाकौ [illegible] दापयं क्षांतरेपि च

पुनस्तत्रापि कर्तव्यः समासः पृथगेव हि ॥ न तु पक्षांतरस्थानां समासश्चाप्यते मिथः ॥ येनमा
हृतः पक्षे पक्षे चैव समाचरेत् ॥ तृतीये नंतरे पक्षे समासं तं समाचरेत् ॥ अपक्षेदनुवर्तेत
र्वकालं कथंचन ॥ यावज्जीवमथा हि द्विपक्षहोमान्समाचरेत् ॥ आपदेवावधिस्तत्र न
पक्षिणां नाभिविधिः ॥ अथापरसमस्य प्रकारः प्रतिपद्यते ॥ सायंप्रातस्तनौ होमौ वर्णौ
सायं समस्यतु ॥ आपतो जुहुयात्तत्र प्रमिदं कोधवाद्यं ॥ सायंहोमस्य मुख्यावा दी
यं तत्र मिथश्च ॥ वस्त्र आहुतिं कुर्यात्तत्र द्विसायमाहुतीः ॥ सायंहोमे शोका समिध दिस
माकुलं च द्वियाचे रत्नाभवे प्रातराहुतौ द्विसायं होमवस्तुं च ॥ उपस्थानं स सूक्ता नंशी
यत्र कृतिवाद्भवेत् ॥ केचिद आहुती हुतासं विज्ञेये वनिमिल्यं च ॥ विच्छिन्ने तावता हो
मकुर्युर्द्वे आहुती ततः ॥ गुर्वी पादि समस्यंते प्रातः सर्वे कदाचन ॥ दीर्घकालावधं दर्श
स्यापक्ष होमे कृते सति ॥ तत्रांतरामलेय घ्यापस्य कदाचिदयगच्छति गोकालेका लेपुनर्हो
मः कर्तव्यो गिमाधिना थवा ॥ यावंतो त्रय मासास्ते सर्वे सायमुपक्रमाः ॥ प्रातः काला
पसर्गाश्च न तु प्रातरुपक्रमाः ॥ प्रातर्होमादिकायदा न तस्य दापदागता ॥ तथापर्वी
पराह्णकायादौ निमित्ते च समासः स्मृत तच्च समास्यति ॥ पूर्वपक्षे न्यपक्षो तु रात्रौ चेत् म त्रिवा
काग्निहोत्रिणः ॥ हुतावसिष्टाः पक्षास्मिञ्जुहुयात्सकलाहुतीः ॥ दर्शेष्टिं च तदा कुर्याद्दि
नसंभवेत् ॥ देवतानां प्रधानानां नाम कैस्यस्य पृथक् पृथक् ॥ पुरोनुवाक्या याज्याभ्यां चतुरा
न घृताहुतीः ॥ जुहुयादेवमन्यत्र सर्वदापदि हूयते ॥ अवेष्ट्यन माध्येस्या प्रत्युमरणाच्चा
कनं ॥ अवशिष्टेष्टिदेवेभ्यः स्तमिष्टतामि च ॥ चतुर्गृहीतान्यतत्र गृहीत्वा च मसे सह
पुरोनुवाक्यायाज्याभिः सर्वसजुतां तथा ॥ चातुर्मास्यांतराले चेत्सा मितो मृत्युरांकानं ॥
तत्रान्यपर्वपत्नेलं अग्निहोत्रान्यशेषतः ॥ तदेह कुर्वद्दहसंस्थात् ॥ रानूरूपौ मांसान्व
हूयपि चातुर्मास्यावशिष्टाः विपर्वान्यत्र समापयेत् ॥ पार्श्वता भेपुरोडाशं निर्वपेन्ना
भृदेवतं ॥ आमिक्षामथवा कुर्यात्पूर्णाहुतिमथापि वा ॥ आहिताग्निः कदाचित्तु कष्टपद्समवायदि

क

तदाशेषाहुतिः सर्वा जुहुयादिति आश्वलायनः ॥ अन्ये तदेव दर्शेष्टिं कुर्युः तत्क्षेमं तत्स्यात् ॥ शु
क्लपक्षे शिप्रेस्यछंति प्रासराहुती ॥ यज्ञाहिताग्नेर्धर्मस्याहुत्युपाकनिकस्यतु ॥ हारी
शायनः कर्मा यष्टेब्राह्मणामंत्रवित् ॥ संध्यास्तुष्टिं चरुहोमं याजीवं समाचरेत् ॥ नस्यजे
स्तु तकेवा पिस्वध्वं नगछेद्योद्विजः ॥ कुर्यासंचमहायज्ञान् निस्वराः सूतकं विना ॥ नि
त्यंनैमित्तिकं काम्यं स्वकर्मापि महापयेत् ॥ स्वकर्महानौ पतनमदैने वसनापदि ॥ स्वक
र्महानौ नास्तिक्षमा मासेनपक्षं तनं स्मृतं ॥ शुद्दशाशाब्दे व्रते नावातस्य भ्रुद्धिस्तु नान्य
था ॥ तन्निरीक्षकर्मी क्ष्येत स्यशोस्नायात्सचेलकं ॥ तेन संभाषणाहास्य कुर्वंजं दनतस्म
म ॥ तं न भुक्तो सघस्तु सहशय्यासनेभुंच ॥ इति होमविधिः ॥ ॥ अथ देवतार्चन
विधिः ॥ आलाणं विष्णुमीशं वा सूर्यमग्निंगणाधिपं ॥ दुर्गां सरस्वतीं लक्ष्मीं गौरीं
नित्यमर्चयेत् ॥ अपर्चयेत्रो [illegible] दिव्ये सूर्ये स्थंडिले प्रतिमासु च ॥ शा
लग्रामे च चक्रांके पटेमुद्रासु देवता ॥ मुख्यस्तितिहरण्येसु च ॥ पौ
रुषेणैव सूक्तेन गायत्र्या प्रणवेन वा ॥ तल्लिंगैरि[illegible]वामंत्रैरर्चये
त्कुर्वनुरूपया ॥ देवतानामभिवर्च्यास्तुष्यते नमोचितैः ॥ आ
वाहनं समानेपाद्यमर्घमाचमनीयकं ॥ स्नानमाचमनं
वस्त्रमाचामोपवीतमाचमं गंधपुष्पं च धूपदीपक्र
कल्पयेत् ॥ नैवेद्यं पुनराचामं तत्त्वा स्त्वा विसर्जयेत् ॥
स्त्रीशूद्राणां च भवती नाम्ना वैदेता र्चनं ॥ सर्वे वागमम
र्गेण कुर्युर्वैदेर्वि नुसारिणा ॥

केन

गुरूँप्रकारैर्यौ वेदव्यासेन चार्चयेत् ॥ यां कांचिद्देवतां कश्चिदाराधयि
तुमिच्छति ॥ कृत्वा सस्सर्वोपायलेन ब्राह्मणांगांश्च तर्पयेत्
एवं देवार्चनं कृत्वा गुरुं संपूज्येयेत्ततः ॥ पुष्पं क्षिप्त्वा प्रणम्यो
धानिस्यदानं स्वशक्तितः ॥ कृत्वा विद्वान्नमस्कारस्य कर्तव्यं मंग
लेक्षणं ॥ विप्राग्न्यका बहुमन्त्रपाठ्यं मंगलं स्मृतं ॥ अग्निं
च कपिलां सत्रीयज्वाभिष्टान्नदो बुधः ॥ मानसिद्धतपस्वि
कृत्वाता युधामिकः शुशुचिः ॥ हृष्टा ब्राह्मी च दूर्वां चंच
दनं छत्रपुष्पिकां ॥ सिद्धार्थकां प्रियंगुश्च प्रातः शिरसि धा
रयेत् ॥ पापिष्ठं दुर्भगां गां त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकं वा
प्रातर्नपश्येद्दतोस्तु दृष्ट्वापश्येद्दिवाकरं ॥ इतिदेवतार्च
नविधिः ॥ अथनित्यं मध्याह्निकं स्नानं कार्यं ॥ स्नात्वा
पादौ प्रक्षाल्य द्विराचम्यापोहिष्ठायेमार्जनं कृत्वा
अद्भिः परिषिच्य आपः पुनंतु पृथिवीमिति जलं द्रुपदा
दिः पीत्वा द्विराचम्यापोहिष्ठायेमार्जनं कृत्वा अ

॥४५१

90

द्भिः परिमृज्य गायत्र्या सकृत्सूर्याया र्घ्यं दित्वा त्र दक्षिणामा
वर्त्ता पः स्पृष्ट्वा हंसः शुचिषदिति सूर्यमुपस्थाय ॥ तदु
सं चित्रमित्याद्येति सूर्यमुपस्थाय ॥ उद्यं चित्रमित्या
द्येनैचोपस्थायनत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा प्राणायामत्रयं कृत्वा
गायत्रीं पूर्ववज्जपेत् ॥ पुनः सूर्यं नात्वा ब्रह्मयज्ञ पाद्वि
नाकुर्यात् ॥ ब्रह्मयज्ञो देवयज्ञो भूतयज्ञस्ततः परः
पितृयज्ञो न्य यज्ञश्च पंचयज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ स्वाध्या
यो ब्रह्मयज्ञः स्याद्देव यज्ञो ग्निहोमकः ॥ भूतयज्ञो
वलिः प्रोक्तो हुतन्नो पासनस्ततः ॥ पितृयज्ञः स्वधा
पितृभ्यः तृत्यं न्नादिदानतः ॥ मनुष्ययज्ञो तिथ्यादि
मनुष्यादिन्न दानतः ॥ अथ ब्रह्मयज्ञं कुर्यात् ॥ तत्र
पदौ प्रक्षाल्य द्विराचम्य ॥ प्रागग्रेषु प्राङ्मुख आ
नो — सीनो दर्भपाणिः पवित्रदर्भे हस्ताञ्जलिः प्रणवव्याहृतीर

क्ता सावित्री परस्थोऽर्ध्वर्चशः कान् वा रंचो क्ता प्रणवव्या
हृती रुक्ता क्रमं स्रक्तमनुवाकं वा उक्ता यजुर्वा सोमवा
सावित्रीमिति हासं पुराणमन्त्रेणामध्यमेन वा स्वा
ध्यायीत्यनमो वा ब्रह्मणे इति त्रिरुक्ता उत्तरस्त्रं
प्रारभ्य [illegible] तत्सदिति समापयेत् ॥ ग्रामे मनसा
धीयीत ॥ ततः स्वशाखोक्तविधिना देवान् ॥
ऋषीन् पितॄंश्च संतर्पयेत् ॥ यद्वा ब्रह्मयज्ञं दे
वाद्युद्योतयास्वाचारं कुर्यात् ॥ ततो वृक्षनि
ष्वी [illegible] चम्या [illegible] गृहीत्वा गृहं गत्वा वैश्वदेवं
कुर्यात् ॥ अथ देवयज्ञः ॥ ब्रह्मस्थो वैश्वदेवाख्यं
कर्म प्रारभेत दिवा ॥ अन्या नाम्या [illegible] सन [illegible]
संस्कारार्थमिष्यते ॥ औपासनाग्निमन्यं वा

समिध्यपरिसमुह्यपर्युक्ष्याक्षतगंधपुष्पाण्यष्टदिक्षु
चाग्नौ च क्षिप्त्वाऽनले कृतं हविष्यं पक्वं घृतप्लुतं हवि
ष्यव्यंजनाक्तं वा यथा स्वाचारं हुत्वा परिसमुह्य प
र्युक्षयेत् ॥ अथ बलिहरणं ॥ देवयज्ञहुतशेषेणाग्नि
देशमभ्युक्ष्य तत्र कुर्यात् ॥ अथ पितृयज्ञः ॥ तत्र भू
तयज्ञे बलिहरणशेषं स्वोदकं स्वधा पितृभ्य इति
प्राचीनावीती दद्यात् ॥ ततस्तथैव बहिर्निवेशनां
तेभ्यो दकमन्नं भस्मोऽश्वचांडालवायसेभ्यश्च नि
पेत् ॥ एते देवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञाः । वैश्वदे
वमित्युच्यते ॥ अहविष्यं समस्तं वा वैश्वदेवे विवर्ज
येत् ॥ यद्वा कोद्रवं वरकं माषं मसूरं च कुलित्थकं
क्षारं च लवणं सर्वं वैश्वदेवे विवर्जयेत् ॥ यद्वारक्षा।

स्त्रहोमो विद्यते सर्वथा ॥ परारोन्नसंसर्गे च ॥ हे ॥ अथ विष्य
स्यवाहोमः उदीचीनमुकमस्मापोह्यत स्मिंजुहुयात् त
द्रुतमाहुतं वा भवति ॥ न स्त्री जुहुयात् ॥ यद्दासभा
स्मांगारेषु जुहुयात् ॥ अह विष्यं ॥ अथाचम्यमनु
ष्य यज्ञं कुर्यात् ॥ तत्राभिष्यादीनर्चयेत्तानीति
सनकादिभ्यो हंतेति दद्यात् ॥ यद्वा ॥ अगवाहंतका
रं वा हंतेति वा यजेत् ॥ सर्वेचान्नं पितृमनुष्यदेयं वापि
जलं तथा ॥ स्वाहाकार वषट्कार नमस्कारा वौदिक
सां ॥ स्वधाकारः पितृणां तु हंतकारो नृणां स्मृतः ॥ पक्वा
भावे प्रसेवेत तंडुलानोषधीस्तु वा ॥ पयो दधि घृतं
वापि कंदमूलं फलादि वा ॥ योजयेदेव प्रस्पादौ ज
लं चापत्सु वा जले द्रवं स्रवेणाहोतव्यं पाणिना पदि महावि
॥४७ स्नातको ब्रह्मचारी वा पद्यपाकि वैश्वदेवं कुर्यात् ॥ स्त्री बालाश्च प्रकारयेत् ॥ होमा

पि कर्तव्या स्नानदानादिकाः क्रियाः॥ कुर्याद्दहं रहस्य क्रमं स्नानं घनोदके नवा॥ पयांस्तु क
पाले वापि श्राद्धान्यथा निवर्तितः॥ ७३ इत्यादि स्मृत्यर्थसारे आचारप्रकरणं स
माप्तं॥ ७४ कामधेनौ प्रदीपे कल्पवृक्षलतादिषु॥ संक्षिप्त विडवेदारल्लादा
दौ स्थल्लाषितं॥ मन्वादिनेषु स्मृतिषु व्याख्यातं प्रतिपादितं॥ स्मृत्यर्थसारवक्ष्या
मि सुखानुष्ठानसिद्धये॥ ७५॥ ७॥ अथ श्राद्धविधिरुच्यते॥ तत्र तावच्छ्राद्धं
द्विविधं॥ पार्वणमेकोद्दिष्टमिति॥ त्र्युद्देशेन पार्वणं॥ एकोद्देशेनैकोद्दिष्टं॥
तच्च त्रिविधं॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं चेति॥ तत्र नित्यमहरहः॥ अमावास्या
ष्टकादिषु नैमित्तिकं॥ पुत्रजन्मादिषु काम्यं॥ फलकामानामर्थिनां नक्षत्रवारादि
षु॥ पुनश्च पंचविधं॥ अहरहः श्राद्धं पार्वणश्राद्धं वृद्धिश्राद्धमेकोद्दिष्टं स
पिंडीकरणं चेति॥ तत्र श्राद्धदेशाः पुण्याः केत्राः म्लेच्छारहिताः गोचितो दक्षि
[illegible] णाप्रवणो गोमयेन लिप्तः॥ अथ श्राद्धकालाः॥ अमावास्याष्टकाव
द्धिः कृष्णपक्षोऽर्धनद्वयं॥ विषुवत्सूर्यसंक्रमो व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं
युगादिमन्वादयश्च तथा विशिष्टदेशोगयादौ विद्धि एकाले च मृताहा
दौ॥ द्रव्यब्राह्मणसंपत्सु च आत्मरुचिः श्राद्धस्य कालाः॥ अथ चो
ज्याः ब्राह्मणाः॥ अग्निजोत्सपटु वेदाश्चैतानुचानश्रुताध्ययनोसंपन्न

वेदार्थवित्॥ब्रह्मवित् त्रिसमधुत्रिसुपर्णो ज्येष्ठसामकृच्चिकू याज्यादिः॥
अथ वादोपित्रो नागिनेयो जामाता मातुलः॥ श्वशुरः क्षीप्यः सर्वं चिबां धवः
कर्मनाष्टत्तपडाग्निः पंचाग्निश्चतुराग्निरप्येताग्नि वेदाध्यायी यतिशा
ब्रह्मचारी स्याद्याः प्रशस्ता॥ अथ निषिद्धब्राह्मणा॥ रोगीन्यूननागो चित्रिका
गः काणो बधिरोऽनपुंसको विधवसुपुत्रो जारो जारापति॥ अखलरखन्न
पतिः निजकृदंतः कुनखी दश्यामावणोर्णि पुनर्भवः कुंडगोनि षिद्धान्ना
शी मेदुन गाशीरस्तापच्ययाभ्नकाध्यापकः कन्याधूषको मित्रास्तेमित्रघ्न
पि श्वनः सोमविक्रयी परावित्तिः परिवेत्तातयोदातयाजकोच्च॥ रथामात्रपित
पितृसुतत्यार्यागुरुत्यागी पुनर्भूप्रतिसेनः कितवो देवलकः कर्मदुष्टो वि
कितस्यागी निद्रुयाहीस्याद्याः वर्ज्याः॥ सर्वत्रप्रशस्तालाभेनानिषेधरहितं ग्रास्यं॥
नित्यश्राद्धं वैश्वदेव ग्रहबलिश्च पूर्वमेव॥ दर्शश्राद्धे वैश्वदेवं पूर्वपश्चा॥
ग्रहबलिस्तु पश्चादेव॥ अंन्यश्राद्धे सर्वं पश्चादेव॥ ७॥ अथामावास्या
पर्वणीश्राद्धमुच्यते॥ तत्रापि तर्पणं च माता मह हानां च कार्यं॥ तत्र पूर्वे
द्यु स्तु दिने वा नियतो गनियता न ब्राह्मणा न श्राद्धेक्षणः क्रियता मि
ति॥ तं विमंत्रितानाहूय स्वागतं पृष्ट्वा सुस्वागतमित्युक्तो दाहनीलिसल्लाधिक

दिवर्जिताः तस्मृकुर्य्यद्दिवसो द्विराचम्य प्राङ्मुखः ततो गोमयमंडलं कुर्या
यवगंधाद्यर्चिते वैश्वदेवब्राह्मणपादाउपवीतिसव्योत्तिमुखः प्रक्षाल्यति
लंगंधाद्यर्चिते वैश्वदेवब्राह्मणपादान् प्राचीनावीतिप्रक्षाल्यसव्यद्विराचा
चांतो द्विराचांतान् ॥ उपवेशयत् ॥ तत्र वैश्वदेवार्थं ब्राह्मणो प्राङ्मुखो द्वौ ॥ त्रे
द्युतदाहायः संबंधवर्जितः स्वस्थाचतुः ॥ प्राग्दक्षपीठेनेपालकंवल्लवाता
णास्तने वा ॥ उपवेश्यत्रिन्वीप्रान्दङ्मुखान् पित्र्यर्थमुपवेशयेत् ॥ यद्वा
प्रे कैवा ... मुपवेशायेत् ॥ मातामहानां चेवं ॥ तंत्रं वा वैश्वदेवस्यात्
ततो नरहातवकिः कुर्यान् तिलान् विकार्य ब्राह्मणसमीपे कुशेषु प्राङ्मुख
मुवविश्य दक्षदेवंगयो देवान् स्वादीन् पितॄन् जनार्दनं चन त्वा कुश
पादिकोल समंत्रकप्राणायामे दय र कृत्वा प्राचीनावीति पितॄणां पिता
महानां प्रपितामहानां सपत्नीकानां मातामहानां मातुः पितामहानां
सपत्नीकानां मातुः पितामहानां मातुः प्रपितामहानां सपत्नीकानां आना
ममुकगोत्राणां मस्मिन्काले सदैव पार्वणश्राद्धमुष्मदनुज्ञया करिष्य इति
संकल्प्य ॥ अपाहता असुरा इति सर्वतस्तिलान् ॥ विकीर्य ॥ उदीरतामित्यचामा प्र
क्षेपयत् ॥ देवं सर्वमुपवीती प्रदक्षिणमुगमतं पर्वमुदगपवर्गमुदङ्मुखः कुर्यात् ॥ ~~देवं सर्व मुपवीती~~
ततो वैश्वदेवार्थं हस्ते आपो दत्वा युग्मान् कुशान् ॥ ऋजुना स्तने शासनं दक्षिणतो विश्वेषां देवाना

॥४९॥

ग्रहकारस्मृतिः अक्षय्यासनयोः षष्ठी द्वितीयावाहने तथा ॥ अन्नदाने चतुर्थी स्याच्छेषाः संबुद्धयस्मृताः ॥
इति श्लोकसंग्रहकारस्मृतिः ॥ यद्वा सर्वत्र चतुर्थी वा प्रयोज्या आवाहनवर्ज्यं सर्वत्र पुनः पुरूरसो दद्यात् ॥
ततः पुरोरवार्द्रवविश्वांश्च देवानावाहयेत् ॥ इति यवसंपृक्तं हस्ते गृहीत्वा आवाहयामि इति तैरनुज्ञातो वि
श्वेदेवास आगतेस्थ चावास्य यवान् सिणयादाताम्रस्त कातस्मास्वरोप विश्वेदेवाः । शृणुतेमं हवे आगच्छ
न्तु महाभागा इत्याद्यौ न्याम र ग्न्यामुपयत्सयतस्य मीपे स्मोय यवान् विकीर्य कुशानास्तीर्य तत्र सुवर्णादि
तैजसाश्ममृन्मयपात्राण्यपत्र दिके ष्वेकेद्रव्यपात्रे देयद्वि कुशाकूर्चा तद्विते तांन्नो देवीरभिष्टय
इत्यृचापो निषिच्य यवोसि धान्यराज इत्यृचा यवान् ॥ सितिस्वाहामर्य इति निवेद्य विप्रहस्ते कूर्च
भागग्रं सिस्वायादिव्यापः पयसा ल्याचा विश्वेदेवा इदं वोर्घ्यमिति तेन द्रव्येणार्घ्यं दद्यात् ततो विश्वेदेवा इदं वो
गंध इत्यादेः प्रयोगैर्गंधादि दद्यात् ॥ श्रीखंडकुंकुमकर्पूरागरुपद्म
कादिगंधानुलेपनं कर्तव्यं दर्भेण हस्तेन नानुलिंपेत् ॥ ब्राह्मण
स्वयमनुलिंपेच्चेन्नायं नियमः ॥ ततो जातीमल्लिकाश्वेतयूथिका
चंपकंकुंकुमजातीनि पुष्पाणि मरुवकादिसुगंधपत्राणि चै
देयानि ॥ उग्रगंधान्यगंधीनि वृक्षजातानि च वर्ज्यानि ॥ त
तो घृतमधुयुक्तं ॥ गुग्गुलं श्रीखंडागरुसरल्लोदिसंनवे
द्यतादि समस्तो व्यस्तो वा धूपो देयः प्राप्यं गहसं वा नाहकं वन
र्जयेत् ॥

॥४९॥

ततो घृतेनातिल्तैलेनवावाम् अनिषिद्धंन दीपं दद्यात्॥ वसात्स्नेहो
द्धेवं वर्जयेत्॥ ततः शुद्धम् अहतं सदशं वस्त्रम् आच्छादनं दद्यात्॥
तं न्मस्न्यं॥ आल्लंनेन उत्तरीवाय ज्ञोपवीतंवा शक्त्या दद्यात्॥ ततो
र्चनें संपूर्णम् इति ब्रूयात्॥ अस्त्विति ते च ब्रूयुः संकल्पसिद्धिरा
स्त्विति चवंतो ब्रुवं त्विति॥ कार्ता ब्रूयात् अस्तु संकल्प सिद्धिरिति वि
प्रा ब्रूयुः आसनादिषु सर्वत्र स्वासनं अस्त्वर्घ्यं सुपिष्पाणि सुमा
ल्यं सुधूपः सुदीपः स्वाच्छादनं इति विप्राः प्रतिब्रूयुरिति संप्र
कारस्स्मृतिः॥ अथ पित्र्यं प्राचीनावीत्यस्य प्रदक्षिणम् अयुग्म
त्वमूर्वं दक्षिणाग्रं दक्षिणा प्रवर्गं दक्षिणामुखैः कुर्यात्॥ पितृ प्राचा
रे पृथक्वचनं बहुवचनं वा प्रयोज्ये जघन्ये षेकवचनमेव पि
त्र्यं विप्रहस्ते पयो दत्वा त्वयुग्मकुशां द्विगुणान्स तिलानास
नेष्वासनं पित्र्यणाम् इदमासनं पितामहानाम् इदमासनं

इति वा ॥ प्रपितामहस्येदमासनमिति वा ॥ पित्र्यत्रे पितामहाय प्रपि
तामहेभ्यः प्रपितामहायेदमासनमिति वा ॥ पितृभ्यः पितामहेभ्यः
प्रपितामहेभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्य इदमासनमिति च आस
नं वामभागे दद्यात् मातामहेषु चैवं ततः श्राद्धे सर्वाः क्रियातामिसाग्ने
र्निमंत्र्य पितॄन् पितामहान् प्रपितामहानावाहइष्येइति तिलहस्तो
ब्राह्मणान्स्पृष्ट्वा पितरं पितामहं प्रपितामहं आवाहइष्येइति वा स्पृष्ट्वा
आवाहयेति तैर्विप्रैरनुज्ञातो उशंतस्त्वेत्यृचा आवाहयेत्तिलान्सं सो
कादिदक्षिणपादमारोप्य आयंतु पितर इत्यृचोपतिष्ठेत मातामहे
षु चैवं कृत्वा पितृसमीपेन्मो तिलान्विकार्य कुशेषु राजतादिपूर्वो
क्तपात्रद्वये त्रिकुशाकूर्चान्निहिते शंन्नो देवीरभिष्टय इत्यपो निषि
च्य तिलोसि सोमदेवत्य इति तिलान् ॥ स्रग्गंधपुष्पादिकं चाक्षि
तास्वधार्घ्य इति निवेद्य हस्ते कूर्चं क्षिप्त्वा यादिव्या आप इति स्तुत्वा पि
तर इदं ते अर्घ्यं पितामह इदं ते अर्घ्यमिति क्रमेणार्घ्यं दत्वा चतुर्थी

॥५०

वादत्वादतद्भस्मनि निस्रताभ्यो दर्वं पितृपात्रे प्रसिच्य दक्षिणाग्र

षु कुशेषु पितृभ्यास्थानमसि इति स पित्र्च्यास्थानमसि इति

स पत्रं न्युब्जं कृत्वाहरयोदर्च्य पात्र पिपत्रा प्रोक्षिताति लपुष्प

दीक्षिपेत्। तस्मात्त्रं मासमात्येनं चाव्ययेत्। माता महेषु चैवं। आलोन्नेये कुपत्रं

कार्यं। उग्रं तस्वयंतसिल्लो सितिमं त्राणानुहोन कार्यः। दैवे पित्र्ये च पात्र

निवेदनं ते आवाहनमिति के चित्। ततः पिरइदं तेगंध इत्यादि प्रयोगे गंधमा

ल्यस्रक्तू पुष्पाणि दद्यात्। ल्लाटे पुंड्र काकारं स्कंधे मात्यं विवजयेत्।

धूपं दीपं ज्योतिर्वा छादनानि दद्यात्। दैवपित्र्ये च आसनक्ष वाहनार्घ्य प्रता

गंध पुष्प धूप दीपाच्छादनांनापदार्थान्तु सत्यपेसतिरद्भिश्चकांडान्ते समये

विधिदुरेवा ततः सकृत्य सिद्धर्ष्यतिं कुर्यात्। अथ गोमये नु चतुरस्रं मंडलं कृत्वा

परियत्रं चकृत्वा दैवे सौवर्णानि पात्राणि पित्र्ये रोप्यादिनि या त्राणि स्वर्णंडोप्य

वदृष्टान्यन्या निपात्राणि मन्मयवर्ज्यानि मंडले निधायत त्रापो निषिच्य

हस्तेन निमर्ज्या प्रक्षाल्य पुनर्जले दक्षलयेत्। अथ यौपाणौ वा होमः। तत्र

धताले मनष्टत चाद्यानोवरिष्य

तत्रघृताक्तमन्नं हुतं चादायाग्नौकरिष्य इति पृष्ट्वा कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातः औपा
सनाग्निमुपवीती परिसमुह्य परिस्तीर्य प्राचीनावीती तिष्ठन् दक्षिणमग्नावाधा
यमेक्षणेन स्वधेत्यायस्मि र्थं अवदानद्वयं स्विष्ट्या पंचावती चेत् त्रयं स्विष्टा
पुनस्स्वधेत्यासि धार्यं अवदायमेक्षणेन सोमाय पितृमते स्वधा नमः । अग्न
ये कव्यवाहनाय स्वधा नमः । इत्याज्यामंत्राज्या आहुतिद्वयं हुत्वा मे
क्षणमग्नावाधाय हुतशेषं पित्र्यपात्रे निक्षिपेत् ॥ न दैवपात्रेषु ॥
अहिताग्निः सर्वाधानी दक्षिणाग्नौ जुहुयात् ॥ पित्र्यविप्रपाणौ वा ॥ अन्य
त्रा वैश्वदेवपाणौ होमेद्रव्यमेक्षणे विप्रान्यनुज्ञानसंति ॥ पित्र्यविप्र
प्रपाणिं परिसमुह्य पर्युक्ष्य वामेनापस्तीर्य दक्षिणेनावदाय प्रत्य
भिधार्य जत्वा परिसमूह्य पा नपर्युक्षणेस्सः । यातामं हेषु चैवं ॥
तत्रसाग्निकः पाणिहुतं दैवप्राश्य चाम्योपविशेन्न यवा ज्जाज
नक्षिप्त्वा चाम्योपविशेत् ॥ अग्न्यभावे हुतं सर्वं नाश्नीयात् ॥
भोजनकाले येवसत्वाग्निहुतं नैवाश्नीयात् ॥ प्रेतश्राद्धेषु चादग्नौ

क्षिपेत् इत्याहुः ॥ तत्तद्देवपूर्वं पत्नीर्ये स्वयं पत्नी वा अन्ये
वानीयताः ॥ प्रशस्तह विष्यान्नपूर्वं परिवेषणं कुर्युः ॥ त
ण पर्णा घृतं तर्हि तेन दोषः ॥ अथ हविष्याणि सर्वपरिशिष्टे ॥
व्रीहियवशालिगोधूमप्रियंगुमुद्गमाषश्यामाक
नीवाराद्याः ॥ कालशाकं महाशाकं द्रोणशाकं
मध्य मांसं महाशल्क्यादि इक्षु कदलीपनसाम्रातका
खर्जूर राजजंबुगोस्तनीद्राक्षाप्रियामलकनारिकेर त्र
त्रपुसोर्वारुकचिर्भिटयाव्छेपरुलफल मधुरोत्तमफल

॥५२॥

मधुरोत्तमफल्गुबदरादि॥एरण्डासुंठिचाङ्गकण्डशाके
रारवं कद्वरसैंधवेमानि सन्भावणानि॥मधुराव्ययोद
धिघृतानित्यः दीनि प्रशस्तानि॥ये तथथासंभवं
वोदनसूपपाथसन्नणपानादिचबहुपरिवे
ष्यं॥हिंगुसुंठिपिप्पलीमरीचानिद्रव्यसंस्कारर्थानिश्र
ह्वस्तुः प्रत्यक्षेण वक्ष्यामि॥अथ अन्नविधि॥को
द्रववरकमसुरकुलित्थमुत्ककराजयाषरनद्विदलमा
षाःसत्वचश्चाढक्यः शकुयावनालशष्पान्यानिमुक
माथतिरव्यातिजनि॥

॥५२॥

पं॰अ

वर्ज्यानि ॥ उपदकी तुलसी शिग्रु महाशाकराजसर्षपपत्र
शाकाः ॥ रुक्षसर्षपपत्तिगं च शाका निष्पावडपटोल वृन्ता
कं वा ॥ वृहती दलालाबु गांधारी मवडीकापि डिबिल्वफलं
कांचुमालकपिच्छकारतं क फालिंग वशाकुरं पित्रकोसुभ
र्चितं शुक्लं हत्य सर्वकं शाजीवकस्मा तपुष्पी वडलव
णादीनि लवारंण्यमहिषी च मसरी पयदधिघृत मित्यादी
नि लशस्तानि वर्ज्यानि श्राद्ध लाभेत्य भिषिद्ध्या
स्यां ॥ अथ विश्वेदेवपात्रेषुपरि वेष्यादेवे पात्रेस्व
कुशायवान् क्षिप्सापात्रं पर्युक्ष्य प्राचीनवीत पात्रम
त्यभिमंत्र्य अंतोदवा अवतु वकूत्य चमुखा विष्णु
हव्यं रक्षस्व तिलं नोदिज्जांगुष्ठं निवेश्य पुरूर
वार्द्रवा विश्वेदेवता इदमन्नं हव्यं श्राव्याणा स्वाहा
व ॥ जीयात्थे र्यंभर्गयाब्राह्मणे गदाधरः विश्वे

श्वेदेवेभ्यः इदमन्नं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चात्स्वेन
ममेति यवोदकेन स्वधा ॥ येदेवासस्तु प्रतिष्ठेत ॥ अथ पित्र्य
पात्रेषु तिलान् सकुशान् क्षिप्त्वा पात्रं पर्युक्ष्य पश्यति
पात्राभिमंत्र्य इदं विष्णुरिति स्व चाधिष्ठ्या कव्यं रक्षस्वेति अं
गुष्ठं ॥ निवेश्य पितादैवता इदमन्नं हविरिस्य युक्ता
पित्र्यैत्रे वसुरूपाय पितृभ्यो वसुरूपेभ्य इदमिति चा
क्ता इदमन्नं परिवेक्ष्यमाणं चात्स्वेन मम पितामहाय
रुद्ररूपाय प्रपितामहाय आदित्यरूपाय पितामहेभ्यः
रुद्ररूपेभ्यः प्रपितामहेभ्य आदित्यरूपेभ्यः इति वा ति
लोदकेन स्वधा ॥ ये चेह पितर इत्युच्चो तिष्ठेत ॥ ना
त्र चोहः कार्यः ॥ मातामहेषु चैवं ॥ अतिथिरस्ति चेत्
तं देववदर्च्य पित्वा स्वेष्टदेवतारूपाय शिवविष्णुरू
पाय चैषोन्नं स्वधा ये देवास इत्युपस्थाय देवता

भ्यः पितृभ्यः ममसत्स्वधाद्याक्षय्यमस्त्वित्यादीन् जलं पितृभ्यो
ऽन्नं दत्वा प्रणवगायत्रीमधुमतीरुक्तामध्विति चोक्त्वा ॐ तमतु ।।
यथासुखं जुषध्वं इति ब्रूयात् ।। अथ ब्राह्मणाः प्राणाहुतिपूर्वं
मौनी नोभ्रतलामात्रमनुद्धृत्य तो मुखशब्दं पाण्यादि पल्लवं वर्ज
यन्तो भुंजीरन् यद्वा दीपौमृदादिपालिका सुवा प्राणाहुत्यर्थं
वा पात्रं निधाय भुंजीत रंवा ।। उच्छिष्टकेशपादरजस्पर्श
कर्मादिभयात् ।। सर्वधान्य त्रिकादि त्रिपादिकासु निदध्युः
।। न वलिं कुर्युः ततो भाज्यपित्रेकत्रैन्य यत्रौचतन्यह विश्व
चेदयमात्ममे रक्षोघ्न पित्र्यपवित्रान् मंत्रान् प्राणवद्धिपूर्वनि
पवीतिश्रावयित्वा प्रणवगायत्र्यौ जपेत् ।। ततः सर्वो वर्णा वर्णि
कमन्नमादाय प्रणवमुक्त्वा प्राचीनावीती मधुवातेति ऋचं
अक्षन्नमीमदंतेति च ऋचं वयित्वा ।। तृप्ताः स्थ इति पृष्ट्वा तृप्ताः स्मो
इति तैः प्रत्युक्ते दैवपित्र्ये ब्राह्मणो संनिध्योपरुच्छिष्ट
समीपे दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु तिलोदकं पितृतीर्थेन

प्रसिंच्य ॥ ये अग्निदग्धा इत्यनेन सतिलमन्नं क्षिप्त्वा तिलोद-
कं प्रक्षिप्याचमेत् ॥ ततो गंडूषं दत्त्वा ॥ सर्वं वितरणमिमन्नाद्यं पि-
ण्डार्थं मुत्सर्गस्य अन्नशेषं किं क्रियतामिति स्वस्ति वाचयित्वा स-
हभोज्यतामिति शिष्टैरनुज्ञाते तेन्न गृहीतेषां ॥ अग्नि-
मे अग्निसमीपे ॥ पाणिहोमे विप्र समीपे पिंडदानं
स्थवत् ॥ पिंडान् निदध्यात् ॥ तच्चैवं गोमयेनोपलि-
प्ते भूप्रदेशे स्फ्येन वा खादिरेण काष्ठेन वा दर्भेण वा
अपहता असुरा इत्यादिना लेखां दक्षिणाग्रमुल्लि-
ख्याभ्युक्ष्य तत्र बर्हिरास्तीर्य पश्चिमलेखायां ॥ पिं-
डदेशेषु सिंचन्तां पितर इत्यादिभिस्त्रिभिर्मंत्रैस्तिलो-
दकं पितृतीर्थेन निधाय पूर्वलेखायां पिंडदेशेषु
सिंचन्तां मातामह इत्यादिभिर्नीय ॥ येतदेवं दत्त्वा
रामेन येच त्वामत्रानु इत्युक्त्वा येन तत् पिंडरूपम-
न्नं पित्र्येन मंत्रेणेत्यादिभिस्तिलमिश्रान्न पराचीने

पालि: पिंडान् निधाय अत्र पितर इत्यादिना षट् पिंडान्सह
देवानुमंत्र्य सव्यावृदुदगावृत्य यथाशक्त्यानुछ्वसन् अ
मीमदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषतेत्यभिमंत्र्य भिमदंतपितर इत्यादिनाभिमंत्र्या
सेत् ॥ ततः पिंडशेषमवघ्राय हस्तप्रक्षाल्य पिंडेषु पू
र्ववदुदकं निनियदेवदत्तमन् ॥ अक्ष्यं क्षीति पिंडेषु
तैलं दत्वा देवदत्तशर्मन् अक्षीतु अंजनं दत्वा यवदत्त
पितर इत्यादिना वासो दशा पर्णास्तुकं वा चोदेत् ॥ पं
चाशद्वर्षादूर्ध्वं स्वहृदयरोमवा दद्याद्येत् ॥ निनेवौ
संधारणां ॥ अथापिंडान् पितृरूपान् प्रतिष्ठेत् ॥ न
मो वः पितर इत्यादिनाम नोन्वाहुवा ॥ मतिस्वति इ
ति: ॥ अथ पिंडान् युगपत्प्रवाहयेत् ॥ परेतु नः पित
र सु चा अग्ने मम च्छुचा अग्नेतम च्छुचा दक्षिणा
ग्निं ॥ प्रतिगच्छेत् ॥ यदतरिक्षमित्यृचा गार्हपत्य प्र
तिगच्छेत् ॥ औपासने तु ॥ अग्नेतमद्येति गत्वा ॥

यदंत रि[illegible] मिति जपेत्॥ तत्र गार्हपदस्य लोपः॥ सा[illegible]
मे अग्नेनत मघ्येस्याद्दिकेन्नास्सिपुव॥ ततपिंडो अभ्यो[illegible]
तपुष्प धुपदीप वस्त्रताबलानि दत्वा॥ वीरंमे दत्तपि
तर इति मध्यम पिंडमादाय अध्वत पित र इति पत्नी
प्राशयेत्॥ पुत्रामु राग्यामे भ्वयीर्पे॥ पिंडास्तु गो
ज बिप्रेभ्यो दध्यादग्नो जले पिवा॥ अर्घ्यं भिनेयनो
भ्यामन्यत्रापि पित शब्दस्यो होमकार्यः॥ येववासं
शाखो बिधिनावापि डानिधाय याचम्याचमनन्था
त्॥ ततो बिहस्ते आपादत्वा दर्भान्वाचायवान् तिला
क्षयक मात् क्षिस्वा तनिरस्य॥ पुनः साक्षत पुष्पक्षि
च्चागोत्रनाम्ना भिषायगोत्रं वद्धताभितियाचित्वा
वद्धतां गोत्र समति मस्कका आभ्रिषा गृहीत्वा पात्रो
दोन्चालमत्वा चासत्॥ अतुपनी यस्त्री चेनन्चा
लयेत्॥ ततो स्वि भ्यो दैवेभ्य भ्रि पित स्वस्तिकृत

वि

सुक्षातेभ्य ०० स्वस्तिते प्रयुक्तो विश्वेषां देवानां पितॄणां वाक्ष
य्यमस्तित्युक्ता अस्त्वक्षय्यमिति प्रत्युक्तो भूर हिरण्य रजता
दि दत्वा दक्षिणां दत्वा धात्॥ ततो दक्षिणाः पांकु वह
चेयं च स्तित्युक्तेन पैवप्रत्युक्तिः॥ स्वधां च वाचयवाचै
यिष्येवाच्यतामित्यानुज्ञातः पितृभ्यः स्वधोच्यता
मिसुक्तोऽस्तु स्वधेति प्रत्युक्तो भूमौ जलं सिंचेत्
स्वधासंपद्यंतामित्युक्तौ प्रियंतामित्युक्ते प्रियंतांपि
तर इत्युचुः॥ ततो न्युब्जपात्रमुत्तानं कृत्वा पवित्राणि
विस्पस्वविग्रहस्तेक्षतपुष्पाणि च क्षिप्त्वा वासवा
जेव ताजिन वतवा जिनो इत्युक्तो उत्तिष्ठंति पित
र इति चर्मणा विप्रान् पितृपर्वानि विसर्जयेत्
ततः पादप्रक्षालन प्रदेशो आमा वाजस्येति प्रद
क्षिणी कृस दक्षिणाभिमुदातारो नो भिवर्द्धतां

॥ स्वधानां स्वधेभिः प्रसुस्तु ॥ विश्वेदेवाः प्रिय
॥ तां भिःसुक्ते प्रियंतां विश्वेदेवाः प्रीयन्तां
॥ पितरः ॥

अनंतं च यो बहु भवेदिति वरेयुर्यो ह्येते पुत्रैस्ताभ्यां लोकाभ्यां
युष्मदाख्यातिशब्देन वा ॥ तथैवास्त्विति प्रयुक्ते आशु नाग
हीत्वाग्निपापस्य ॥ अद्य मे सफलं जन्मेति प्रसाद्य ॥ सर्वं संप
न्नमस्त्विति वाच्यं दत्वा ॥ क्षम्यतामिति स्वकानिवेशानात
मनुव्रज्य अस्यताभिस्सुकोनिवेशानातमनुव्रज्य अस्यता
भिस्सुक्तं प्रदक्षिणीकृत्यागत्य पाकांतरेणावाम्ना दुशेषेण
वा वैश्वदेवादिकं कृत्वा ॥ इष्टैः सह श्राद्धशेषं स्वयं भुंजीत
॥ निमंत्रणादिवत् ॥ तद्रात्रौ च ब्रह्मचारी स्यात् ॥ श्राद्धका
तृ पुनर्भोजनाध्वगमनाध्यापनाध्ययनमैथुनदानप्र
तिग्रहहोमादीन् षट् वर्जयेदिति ॥ पार्वणश्राद्धं सर्व
संग्रहकारमताल्लिखितं ॥ अनुपनीयस्य मृतस्य श्रा
द्धं नास्ति जीवाकारयेयुः ॥ स्वयं वामंत्रकं नामगोत्राभ्यां
कुर्युः ॥ देवेभ्यो नमः ॥ पितृभ्यः स्वधा नमः ॥ इति मंत्रा

क्ष्यां वा ॥ पितरो यत्र पूज्यंते तत्र मातामहा अपि ॥ एवं काम्यश्रा

द्धं ॥ तत्र धुनीलोचनौ विश्वेदेवौ ॥ अग्नौ पाणौ वा होमः ॥ नैमित्ति

कं च श्राद्धं च तद्वत् ॥ तत्र कामकालौ विश्वेदेवौ ॥ इष्टिश्राद्धं च स

पिंडश्राद्धं च तद्वत् ॥ तत्र रुतुं दक्षौ विश्वेदेवाः नांदिश्राद्धं दे

वहीनं समंत्रकमेव ॥ क्रतुसत्यवसू विश्वेदेवाः वैश्वदेवार्थे

पन्याचार्यसपत्नीकमातामहागणं च द्वौ द्वौ विप्रौ सुग्मा

वा शक्तितो योज्याः ॥ अमूलादर्भा यज्ञोपवीति प्राङ्मुख

श्चपुदङ्मुखो वा दद्यात् ॥ उदङ्मुखेभ्यो वा प्राङ्मुखः सर्व

था दक्षिणामुखो न दद्यात् ॥ तिलार्थे यवाः ॥ नांदिदै

व नांदीश्राद्धं क्षणः क्रियतां ॥ ॐ तथा प्राप्नुतां भवतो प्रा

प्नुवा वेत्यादि दक्षिणे पित्र्ये पिंडिकुशकूर्चं पवित्रकं ॥ पित्र्ये

नांदीमुखपूर्वं च पुनामन्त्रं यमो स्मितो मदवस्य इति यवाः

॥ स्वधास्थाने पुष्प स्वधा नाम स्वाने स्वाहा स्वधा शब्द

स्वधाप्य[illegible] इति अर्घ्यं निवेदितं ॥ नांदीमुखाः पितरः ॥

113

प्रियंतामितिवाद्दिगांध्यादिदेयं॥ प्रदक्षिणामुपचाराः उदगपवर्गसं
अग्नौपाणौवाहोमः॥ अग्नयेकव्यवाहनाय स्वाहा॥ सोमाय पि
तृमते स्वाहा॥ इतिस्रुक्रमेणहोमः॥ होमनन्निक्षण प्रक्षेपरक्षोघ्नं कौ
दश्रांति मंत्रान् श्रावयेत्॥ मधुवाता स्वर्णीच स्वानेउपास्मेद तिगा
यतान् स्पर्चीं श्रावयेत्॥ अन्यमधुमंत्रान्वा॥ अक्षन्नमीमदंतो
स्तुतिश्रावयेत्॥ अन्यांतेषु सुकारोपान् गोमयेनोपलिप्यत्रा
गग्रान् दर्भान् संस्तीर्य देवपटपदान्यंदधिबदरमिश्रा भुक्तशे
षेणैकस्मैद्वौ पिंडानद्यात्॥ अन्येदधिप्रक्षेपो देपष दाप्यत्रो
षपर्वणिवत्॥ अत्रपिंडमात्रस्य लोपो वापिंडादिकस्य लो
पः॥ इतिनांदीश्राद्धं॥ ॥ अथैकोद्दिष्टं॥ तत्रश्राद्धानि त्रिधा
प्यानि॥ पुराणानीति॥ तत्रेहा[illegible]कोदशाहांतं विहितानि
नवश्राद्धानि॥ एकादशाहाब्दं न्यूनाब्दत विहितानि॥ नूवम
श्रियाणि॥ ततः परंपुराणानीति इदमुक्तं॥ तत्रसर्वकोद्दिष्टे
षुदेवं नास्ति॥ एकामुद्दिश्यं ब्राह्मणाश्च्यैकं॥ अयुग्मावा
विप्राः॥ एकंपात्रं पवित्रंच भुक्तेशेषेणैकः पिंडादेयः॥

प्रथमा

१८

पुराणोक्तोद्दिष्टपार्वणैकदेशावत्सर्वं। देवहीनंसमंत्रकमेव।।
पाणौमंत्राभ्यांमः।।नमस्कोरेषुदिवानमंत्रेणाभिमंत्रणादिनखा
ध्यायः पितृशब्दः स्वधानमः शब्दतामंत्राणांलोपः। तिला
वापदिसर्वंदितत्काकार्यं।।तूष्णीमर्घ्यलिंयेध्यानांनिवेद्या
नावास्समंत्रंतेनोम्नाप्रेतोदनाच्चर्यदत्त्वागंधादिदेयं।।
पाणौप्रेतायस्वाहेत्येकाहुतिः।।नवश्राद्धेषुधूपदीपस्वधा
शब्दंपितृशब्दंपिंडेऽत्रतानुशब्दंजपमभिश्रवणांचवर्ज
येत्।।अक्षय्यस्थानेउपतिष्ठतामितिवदेत्।।प्रतिव
चनंचतद्वत्।।अभिरम्यतास्मितिप्रयुक्तिः।।अभिर
म्यतामितिविसर्जयेत्।।नवमिश्रेचेत्सर्वममंत्रकंभि
येके।।नवश्राद्धेसर्वममंत्रकमेवकार्यं।।नामप्रतश्रा
द्धंनचलोपयेत्।।वध्यएवनिमंत्रणं।।धूपंदीपंश्राद्ध
शेषभोजनंचवर्जयेत्।।नवश्राद्धंचकृत्वास्नायात्।।

अन्यत्सर्वं पार्वणवत् ॥ एवं श्राद्धान्येकादशाहे क्रियाकार्या ॥ तत्राप्यामे
कोद्दिष्टपक्षे नवश्राद्धवत् ॥ रुद्रादेशापक्षे वसोपैति विप्रान्समभ्य
र्च्य भोजयेत् ॥ रुद्ररूपत्र ततो दशाहे श्राद्धं च सोदकुंभं सतिलं स
वस्त्रं दक्षिणादियात्प्रेतश्राद्धविशेषेण ॥ अथ सपिंडीकरणं तत्र मंड
लचयं ॥ दैवे द्वौ विप्रौ प्रेतस्थाने एकः ॥ तत्रादिषु त्रयः ॥ अत्रा
कौ दैवे प्रेते पित्र्ये वैको विप्रः ॥ कामकालौ विश्वेदेवौ अर्घ्ये नैप
र्वविदध्यां ॥ प्रेतार्घ्यमेकपात्रं तत्त्रिव्यार्घ्यपात्राणि ॥ प्रेते नवमी
श्रकोद्दिष्टवत् ॥ पित्र्ये पार्वणवत् ॥ पात्रं पूरयित्वा गंधादिक्षि
पेत् ॥ पात्राणि त्रीणि च अर्घ्ये प्रेतपात्रं पितृपात्रेषु संयोज्य यि
इति पठ्यमानः संयोजयेत्यनुस्पातः प्रेतपात्रं कुशो पितृपात्रेषु
क्षिप्स्या प्रेतपात्रं किंचिदेव जलं संकुर्यां भवत्येष ॥ ये समाना इ
मनस इति द्वाभ्यां मंत्राभ्यां पितृपात्रेषु सिंचेत् ॥ पितृपात्रा
वरोपि प्रेतार्घ्यं ॥ तस्मात्र पृथ्वी दत्वा च्छादनांते कृत्वा पृथक्
पृथ पंक्तिं अर्घ्य प्रेतापाणिव काकुतीकुर्यात् ॥ नया पित्र्ये
र्घ्यं भ्योपाणौ वाममंत्राभ्यां होमः ॥ हुतशेषं पितृपात्रेषु दिध्यात् ॥

तदन्नं भोजनात् प्राक् नाश्नीयात् ॥ भोजनार्थं सहास्नीयान् प्रेतो
द्देशेन कृपिंडं दद्यात् पित्रोरन्नं पिंडान् समं प्रेताद्दत्वापि प्रेते डंत्रिधा
विभज्य पूर्वमंत्राभ्यां पित्रादि पिंडेषु निदध्यात् ॥ अनुमं
त्रणादि तत्पिंडेषु निदध्यात् ॥ अनुमंत्रणादि सर्वं पार्वणवत्
सर्वं तत्रैव समापयेत् ॥ श्राद्धभोजने मिथः स्पृष्टा ददन्न
मन्नमन्नं भुक्त्वा गायत्र्याष्ट [illegible] शतं जपेत् ॥ उच्छि
ष्टेन स्पृष्टान्न प्रक्षाल्य भुक्त्वा स्नात्वा चायुतं जपेत् ॥ उच्छिष्ट
भोजने द्विसहस्रं जपेत् ॥ मारणान्येव तत्र विशेषः ॥
अपुत्रायां मातरि स्वमात्रादिभिः सापिंड्यं कुर्यात् ॥ मातापि
उदानादिकमासुरादिविवाहानन्तपुत्रिकापुत्रस्य तथापि
तृगोत्रेणैव कुर्यात् ॥ ब्राह्मणादिविवाहेषु नः पित्यागो
त्रेण भर्तृगोत्रेणैव कुर्यात् ॥ अन्वारोहणे ॥ एकचित्यारोह ण
णे एकदिने मरणे स्त्रियः पृथक् सपिंडीकरणं कुर्यात् ॥
भर्तृकृतस्त्रियाश्च कृतं भवति ॥ दिनांतरमरणे तत्पुत्रः ॥

स्वपितृपितामहपिंडमध्ये कुर्वानं तद्द्वायपित्र्येकेन मातुः सापिंड्यं
कुर्यात्॥ सर्वत्र भर्तापत्न्याः सापिंड्यमेकेनैव॥ आसुरेणाभिषि
द्धं॥ केचित्त्रिभिः सह स्वसहसापिंड्यमाहुः॥ आसुरादिविवाहोत्पं
न्नः पुत्रिकापुत्रश्च मातामहादिभिरेव॥ तथा सती मातामहा
श्राद्धं नित्यमेव मृताहादौ॥ ब्राह्मणादिविवाहोत्पन्नः पित्र्येकेन
पितरि स्थिते पितामह्यादिभिर्वा सापिंड्यं कुर्यात्॥ ब्राह्मणाह
तानां प्रायश्चित्ताकरणे ब्रह्मचारिणामनपत्यानां सपिंडी
करणं नास्ति॥ तेषां सदैकोद्दिष्टमेव॥ व्युत्क्रममृतानां व्यवहि
ते सापिंड्यं कार्यं नैव॥ केचित्सर्वत्र सपिंडीकरणमाहुः॥ संव
त्सरादर्वाक्॥ सपिंडीकरणे सति प्रतिदिनं प्रतिमासं मोदकुं
भश्राद्धं मृताहश्राद्धं च कृत्वा सपिंडीकरणमारभ्य मासं
गते कार्यं॥ अहिताग्निर्मरणादित्र तत्कार्यं मृताहश्राद्धं च
आहिताग्नेर्यः कादशाहादिषु तान्येव न्यूनं श्राद्धानि मृ
ताहश्राद्धं वत्कर्तव्यं वा॥ संवत्सरविमोको कार्यं पार्वणश्राद्धं

ऋषि ब्राह्मणाभोजनं च कुर्यात् ॥ मृताहश्राद्धं प्रत्यब्दमेको
द्दिष्टं पार्वणं वा यथास्वाचारं पुत्रैः कार्यं ॥ दर्शे मृतस्य प्रे
तपक्षे मृतस्य च प्रत्यब्दं पार्वणमेव ॥ मरणाद्यन्माना
से यस्मिन्पक्षे या तिथिः तद्दिनं तस्य मृताहः ॥ पत्नीनां सदा
स्त्रिभिः पार्वणमेव कार्यं ॥ दर्शे मृतस्य प्रेतपक्षे मृतपक्ष
मृतस्य च प्रत्यब्दं पार्वणमेव ॥ यतीनां त्रिदंडीनां मृतदि
नास्त्येव ॥ एकादशे ह्निपार्वणमेकार्यं ॥ दंडग्रहणात्पू
र्वं मरणे तु स्वशाखोक्तविधिना दाह्याउदकपिंडश्रा
द्धसापिंड्यादीनि कार्याण्येव ॥ शूद्राणां तु प्रेतश्राद्धे
सर्वममंत्रकं ॥ दाहशेऽह्नि कार्ये प्रेतश्राप्रेतकार्यं मृता
हश्राद्धमेकैव दहनादि कार्यं त्रिपक्षांत ॥ तस्मादूर्ध्वं मृ
ताहयेव सर्वेषां मृताहश्राद्धं कार्यं अष्टकासु गयायां
मातृणां च पृथक् कुर्यात् ॥ न सपत्नीकानां ॥ मातामहानां

सपत्नीकक्रमे ॥ दैवतंत्रमेव ॥ पितृपूर्वत्वं अनेकमातरो पृथक्त्रये
ज्याः ॥ अन्यं पूर्ववत् ॥ वृद्धौ च सपत्नीकं श्रीरुद्रचिंदे दैवतंत्रं च्यो
क्रमेव ॥ मृताहश्राद्धं पितृमृताहे पितृणामेव ॥ कार्यं च सप
त्नीकं ॥ मातृमृताहे मातृणामेव कुर्यात् ॥ पितृणां तत्र श्राद्धप्रा
प्तिरेव नास्ति ॥ मातापित्रोर्मृताहैक्ये पितृमातृश्राद्धं पृथ
गेव ॥ न सपत्नीकं ॥ तत्र पितृपूर्वं पितृश्राद्धं समाप्य ॥ ततो
तु श्राद्धं कुर्यात् ॥ पित्रोर्मृताहैक्ये सहपत्नेन च मातुः ॥ श्राद्धं
पृथगेव ॥ तत्र पितुः पितुः श्राद्धं मातुः श्राद्धं चैककालमा
कयाकेन क्रमेण समापयेत् ॥ मृताहैक्ये कान्चिसारूप्ये च
ससातिमातृश्राद्धं प्रयोगे तत्र दैवतंत्रमेव ततः पितरस्ततो मात
रः ॥ अनेकमातरः पृथगेव क्रमेण पाकाल पाकबर्हिः प्रयोगे
क्रमः ॥ भिन्नाश्चि सारोहणे सर्वं पृथगेवा मृताहश्राद्धस्य
एकोद्दिष्टत्वेप्येष क्रमः ॥ अष्टकागयावृद्धिमृताहदिन

॥६०॥

त्रसपत्नीकमेव ॥ मातामहानामेतद्यपि सपत्नीकमेव ॥ मलाहव
र्जंतत्रथैषेटेगेव ॥ पितृव्यरूत्विक्भ्रातृमातुलगुर्वाचार्याणां
तद्वत् ॥ अपरपक्षे महालये सर्वेषां कार्यं ॥ तत्र मातृश्राद्धं प
थक् प्रशस्तं मातामहानां सपत्नीकमेव गुर्वाचार्यपितृव्य
मातुलश्च म सुरोपाध्याय भ्रातृसखिप्रियः योष द्रव्य
दपुत्र शिष्यर्त्विगादीनां तत् स्त्रीणां च श्राद्धं कार्यं ॥ आपुत्रा
णां विशेषेण कार्यं ॥ तत्रैकः पाकः वैश्वदेवतंत्रं पिंड बर्हि
श्च कं ॥ पक्षश्राद्धे च तथैवं तत्पक्षत्रयोदश्यामेकवर्गस्य
श्राद्धं न कार्यं पिंडदानं च निषिद्धं ॥ मघायोगे विशेषतः ॥
कामस्य च पिंडबर्हिकाद्या वर्ह्यि प्रशस्ताः ॥ व्रीहीयवं
गोधूमो शिरे कुंकुंदुरसंजाबिल्वजाश्च वं तिष्ठ का
दश्यां मघायां कृत्तिकासु पिंडदाने दूर्वा निषिद्धा ॥ तस्य

॥६१॥

चतुर्दश्यां शास्त्रहतस्यैव श्राद्धं॥ तद्वै दिष्टमेव॥ सर्वेषां पापमृता

चैवं तत्रं देवं पार्वणावत्॥ नित्यश्राद्धं अदैवं षट्पुरुषं च भवति॥

तत्रान्नदेयाकाल नियमाकेत भोक्तृ नियमाश्च न संति विप्रा

नु प्रवेश्यासनं दत्वा अर्घ्य होम पिंडवर्ज्यं संकल्प सिध्यं

तं कृत्वा न्नस्य हस्त प्रक्षालनाम् आसादयेत्॥ विवाह मौंजीबंधा

वर्षं वर्षार्द्ध क्रमात् सपिंडीकरणवर्ज्यं॥ सर्व श्राद्धेषु विस्त

तपापार्वणविधानासंभवे संकल्प विधानेन कार्यं॥

संकल्प विधानेन कार्यं॥ संकल्प विधानं नाम वा

ह नार्घ्य होम पिंड वर्ज्यं क्रमं यथासंभवति॥ अन्नाभा

वे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि॥ पत्न्यभावे पाक

र्त्रभावे सति पत्न्यां रजस्वलायां आपतीर्थे ग्रहणे सा

॥६१॥ न्निध्यो भोजन निषेध्यकाले स्त्रांते हे चान्य श्राद्धे सं

ग्रहेरात्रिंसंक्रांतितौ च अवीरा स्त्री भर्त्रा यस्सर्वदा अ
ह्नेवं हेमश्राद्धं कुर्युः ॥ तत्राच्छादनांतं कृत्वा आमं चतुर्गुणं स
मं वा सोपस्करं स्वशक्त्या दक्षिणां दद्यात् समापयेत् ॥ आमेन
होमपिंडौ न वा स्वस्तिवाचनं नास्ति ॥ अन्नाभावे नि
मित्तेषु हेमश्राद्धं वा कार्यं विशेषतः ॥ पुत्रजन्मापत्नीक
अग्नितीर्थापत्सु ग्रहेषु हेमश्राद्धं आवाहनार्घ्य गृहपा
काकाद्धोमपिंडान्वा कुर्युर्न वा ॥ आच्छादनांते हिरण्य
मष्टगुणं चतुर्गुणं द्विगुणं समं वा सदक्षिणं स्वशक्त्या प
र्वं वा समापयेत् ॥ अन्नाभावे घनेकनिमित्तेषु स्वस
संकल्पितं ५ श्राद्धं कार्यं तत्र तद्द्रव्यं विप्रे चासंनिहिते वा
आमहेमभक्तश्राद्धधनधान्यादिवस्तु शक्त्या पितृदे
शोद्देशेन संकल्प्य त्यजेत् ॥ मासिकानि मृताहस्य संभवे

॥६२॥

न्नेनैवकार्यो णितिसपिंडीकरणंतु सर्वथा अन्नेनैवकार्यं ॥ ७ ॥
अथश्राद्धकालविधिः ॥ तत्र तावद्यस्मिन् दिने यद्विहितं कर्म
तत् ॥ घटकास्तु तवर्मणः प्रारंभसमाप्तिंच कुर्यात् ॥ मृताहश्रा
द्धस्य विशेषेण ॥ अभंभवे प्रारंभसमाप्तिं चा कुर्यात् ॥ अ
ह्निपंचदशधा विभक्ते अष्टमो मुहूर्तः कुतुपादिपंचमुहू
र्तेषु ॥ श्राद्धकार्यं न सायाह्ने न रात्रौ नातिप्रातः कार्यं ॥ अह्नः
पंचधा विभागाः त्रिमुहूर्तकाः ॥ प्रातः पूर्वाह्णो मध्यांह्नो
पराह्णः सायाह्न इति ॥ प्रातःकाले वृद्धिश्राद्धं प्रशस्तं पूर्वाह्णे
आमश्राद्धं प्रशस्तं हेमश्राद्धंच ॥ मध्याह्ने एकोद्दिष्टं अप
राह्णे पार्वणं ॥ पिंडपितृयज्ञादिकरणनिमित्तं नसाया
ह्ने पि पार्वणमनुज्ञायते एवं पूर्वं दिनेषु ॥ अथ खंडति
थिषु उच्यते ॥ अमावास्याद्दृष्ट चंद्रा सिनीवाली नष्टचं
द्रा कुहुसंज्ञा ॥ अमावास्याभूत विज्ञानं चेदपराह्णव्यापि

॥६२॥

124

नीयाद्या ॥ भूतविद्धा चेतां सक्ता अपरेद्युरपराह्णव्यापिनी ग्रा
ह्या ॥ मध्याह्नात्परस्तादमावास्याप्रतीतौ भूतविद्धा भवति ॥ अ
स्य ततिथिक्षयविषये अपरेद्युरपराह्ण अमावास्यायाः अभा
वे भूतद्धा सिनीवाली सायाह्नव्यापिनी ग्राह्या ॥ ततो विच्छिन्न
क्षयैक्य विद्धा सिनीवाली अपराह्णव्यापिनी सर्वैर्ग्राह्या ॥
यद्वा साग्निकैः स्त्रीभिः शूद्रैश्च कुहूः ॥ अत्यंतोधिवृद्धौ भूतवि ति
द्धां सिनीवालीं त्यक्त्वा अपराह्णव्यापिनी कुहूर्ग्राह्या द्वयोर
पि मध्याह्नव्यापित्वे तिथिसाम्ये क्षयो अन्यतरा तिथिर्ग्राह्या
॥ यद्वा साग्निकैः सिनीवाली निरग्निकैः स्त्रीभिः शूद्रैश्च कुहूः
यद्वा सर्वैः कुहूः ग्राह्या ॥ दर्शपूर्णमासयोः श्राद्धतिथिषु वृ
द्धिह्रास सर्वीकारो न्यैनोत्र ॥ मतान्तरे चापराह्णव्यापिन्येव
तिथिर्ग्राह्या ॥ अपराह्णः पितृणां च स्वयंभुवा दत्तः ना
स्तमय त्रिमुहूर्तमात्रव्यापिन्येवं तिथिवृद्धौ परैव ग्राह्या ति
थिसाम्ये तु परा पूर्वा वा तिथिक्षये चास्तमयात् त्रिमुहूर्तव्यापि

॥६३॥

नेवाग्राह्यो ॥ अपरदिने श्राद्धकरणासंभवे सूतकादिविघ्नसंपवे
चपूर्वै यास्तमयमात्रव्यापिनी ग्राह्या ॥ केचित्तु दापूर्वविद्धा ग्रा
ह्य इत्याहुः ॥ तत्तु बहुस्मृतिन्यायवेदाद्धं इति पूर्वदिने श्राद्धस्यकर
णासंभवे व्याध्येन विघ्नेन वानुपपत्तौ ऽस्यनंतरं कार्यं ऽस्यनंत
रं कार्यं सूतकादिविघ्नेच तवाध्यनंतरं कार्यं ॥ यद्वा कोकेकादश्या
ममावास्यायां वा कार्यं ॥ यद्वानंतरमसे तद्दिनेवा कार्यं ॥ चैको
द्दिष्टं संप्राप्ते विघ्ने सत्यनंतरमासि तद्दिने कार्यं ॥ षोडशा
श्राद्धानि कार्याणि अनुपपत्तिनिमित्त विघ्ने सति ऽपपत्यनं
तरं सर्वाणि विघ्नेनातरितं मासिकश्राद्धं उत्तरमासि भाद्र
तद्दिने कार्यं ॥ प्रोषितमरणस्य तज्ज्ञानदिने सति तन्मासदर्शो
ग्राह्यः ॥ मृतमासाज्ञाने सति मृताहपरिज्ञाने सति मार्गशी
र्षमासो वा आषाढमासो माघो वा तद्दिनं ग्राह्यं ॥ मरणदिनं
मासो न विज्ञातौ चेत्प्रस्थानप्रवासदिनमासौ पूर्ववत् ग्राह्यौ ॥
प्रस्थानदिनमासौ न विज्ञातौ चेन्मरणवार्ता श्रवणदिनमा
सौ पूर्ववद् ग्राह्यौ ॥ मरणदिनवार्तादिन श्रवणमास श्रवणदिन

॥३॥

मासोनस्यात्तोस्येत सुनर्दहनदिनमासोपूर्वव द्वाद्योस्त॥ यद्यास
र्वत्रापि कृष्णपक्षमरणोदर्शो ग्राह्यः शुक्लपक्षेमरणे पूर्वमासः
सर्वस्मिन्नाम्नि तथाप्यस्थाने माघमासस्य दर्शो ग्राह्यः॥ अप्रो
षितस्यापि सर्वस्मिन्नामरणदिनमासास्थाने वमेव ग्राह्यं॥
युगादि मन्वादि प्रभृति तिथिशेषविहितश्राद्धेषु तु शुक्लपक्षे
उदयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या कृष्णपक्षे स्तमयव्यापिनी नक्ष
त्रदिनं ग्राह्यं॥ शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे करणप्रशस्त॥ कृष्णप
क्षस्य पराह्णे न क्षत्र विहितश्राद्धेष्वपि शुक्लपक्षे उदयव्या
पिनी नक्षत्रदिनं ग्राह्यं॥ कृष्णपक्षस्तमयव्यापिन
क्षत्रदिनं ग्राह्यं अथ संक्रांतिफलमाह ते॥ संक्रांतिषु स
र्वस्वयतो षोडश घटिका दृष्टादृष्टफलमुच्यते॥ कर्कटसं
क्रमो दक्षिणायनं दक्षिणायनप्रवेशात्रिंशत्पादिकास्नानदा
नश्राद्धादिषु पुण्याः॥ तथा विष्णुपदे च॥ पूर्वे षोडश घटि
का पुण्याः॥ वृषभवृश्चिककुंभसिंहरोत्क्रमाः विष्णुपदाः॥

॥ ६४

तुलामेषयोर्विषुवत्संक्रांतौ ॥ तत्र दर्शदशघटिकाः पश्चात्तु त्रिंशद्घ
टिकाः पुण्याः षडशीतिमुखेषु पश्चात्षोडशघटिकाः पुण्याः ॥
मिथुनकंन्याधनुर्मीनसंक्रमाः षडशीतिमु[illegible] मुखाः म
करसंक्रमोऽत्तरायणं ॥ चत्वारिंशत् घटिकाः पुण्याः ॥ दूर्ध्वंच
चत्वारिंशत्घटिकाः पुण्याः प्राहुः ॥ अर्धरात्रादर्वाक् सं
क्रमेषु सत्सु द्वितनद्वयं माहापुण्यं तत्र भोग कार्यः ॥ अ
र्धरात्रे संक्रमणे पुत्सु दिनद्वयं माहापुण्यं तत्र भोगः का
र्यः ॥ यदा गृहणसंक्रांतिविवाहोक्रांतिवृद्धिषु रात्राव
पि स्नानदानादिकं कार्यं व्यतीपातादियोगकुर्युपादियो
॥ ग्रा

॥६४॥

[OrderDescription]
,CREATED=25.09.20 16:32
,TRANSFERRED=2020/09/25 at 16:47:50
,PAGES=129
,TYPE=STD
,NAME=S0003735
,Book Name=M-1628-SMRITSAR
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,